

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ГУМЕННА НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

Допускається до захисту:

в.о. завідувача кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої політики,
д.е.н., доцент

_____ В.В. Лимар

« _____ » _____ 2022 р.

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ В ПРОТИДІЇ ЕКОЛОГІЧНИМ ЗАГРОЗАМ

Спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації
та регіональні студії

Магістерська робота

Науковий керівник:

Теміров Ю.Т., доцент кафедри
міжнародних відносин і
зовнішньої політики, к.і.н., доцент

Оцінка: / / _____

(бали за шкалою ЄКТС / за національною шкалою)

Голова ЕК: _____

(підпис)

Федуняк С.Г., д. політ. наук, професор

АНОТАЦІЯ

Гуменна Н. О. Міжнародна співпраця в протидії екологічним загрозам. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», ОП «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного врегулювання». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2022.

У магістерській роботі досліджено екологічні загрози, їх трансформацію і вплив на міжнародну безпеку, а також те, як міжнародна спільнота об'єднується для боротьби з екологічними проблемами. Встановлено, що таке співробітництво виступає механізмом і для протидії поточним загрозам, і для формування сталої системи взаємодії. Наголошено на тому, що екологічна безпека не повинна розглядатися сама по собі, вона повинна сприйматися в комплексі з міжнародною та національною безпекою.

Ключові слова: міжнародна співпраця, екологічна загроза, міжнародна безпека, екологічна безпека.

79 с. Бібліограф.: 60 найм.

ABSTRACT

Humenna N. International cooperation in counteracting environmental threats. Specialty 291 “International relations, public communications and regional studies”, EP “International Communications and Mediation in Conflict Resolution”. Vasyl` Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2022.

The master`s thesis examines environmental threats, their transformation and impact on international security, as well as how the international community unites to fight environmental problems. It was established that such cooperation acts as a mechanism both for countering current threats and for the formation of a stable system of interaction. It is emphasized that environmental security should not be considered by itself, it should be perceived in a complex with international and national security.

Key words: international cooperation, ecological threat, international security, ecological security.

79 p. Bibliography: 60 items.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1 Стан вивчення проблеми.....	8
1.2 Джерельна база.....	9
1.3 Методи та методологія дослідження.....	12
РОЗДІЛ 2 СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	15
2.1 Екологічна безпека в сучасній системі міжнародної безпеки.....	15
2.2 Трансформація екологічної безпеки.....	21
2.3 Взаємозв'язок між екологічною безпекою та сталим розвитком.....	26
РОЗДІЛ 3 МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ ТА ПОСЕРЕДНИЦТВО В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ	34
3.1 Екологізація міжнародних відносин.....	34
3.2 Екологічні загрози, як потенційні конфліктогени.....	43
3.3 Міжнародно-правове регулювання.....	47
РОЗДІЛ 4 KEYС УКРАЇНИ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ.....	56
4.1 Співробітництво України з міжнародними організаціями.....	56
4.2 Екологічний вимір російської агресії проти України.....	60
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	72

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Екологічна безпека потребує постійної уваги світової спільноти. Особливо сьогодні, коли екологічні питання посідають провідне місце серед небезпек для усього живого, питання сталого розвитку у XXI столітті є предметом жвавих дискусій у наукових колах та на міжнародних зустрічах. Поготів коли світ знову зіткнувся з таким небезпечним явищем, як війна, яка в екологічному вимірі точно не має кордонів.

Переосмислюється теорія міжнародної безпеки, тому наголошується на необхідності переходу від обговорень і переговорів до впровадження через конкретні вимірні та ефективні ініціативи, які мають реалізовуватися на місцях. Уряди, приватний сектор і громадянське суспільство повинні працювати в тандемі, щоб змінити спосіб, у який ми взаємодіємо з нашою планетою. Необхідно запроваджувати нові рішення та інновації, які допомагають пом'якшити несприятливі наслідки зміни клімату. Також існує потреба відтворити та швидко розширити всі інші екологічно сприятливі рішення для впровадження їх в країнах, що розвиваються.

Враховуючи різні рівні розвитку держав у світі, вони мають право самостійно визначати пріоритетну складову в процесі розвитку. З огляду на те, що турбота про людей визнана ООН центральним орієнтиром сталого розвитку, помітним є той факт, що більшість українських офіційних документів, щодо розвитку на різних рівнях, містять у своїй назві термін «соціально-економічний», який визначає первинну роль економічних та соціальних інтересів стосовно екологічної складової. Навіть поняття «екологічна безпека» в українському праві зосереджується більше на інтересах людини, аніж на природній складовій.

Тобто актуальність дослідження також полягає у необхідності певною мірою перенацілити акценти розвитку з людських інтересів та потреб на такі, які розглядаються в кореляції із станом природного середовища, частиною якого ми є й завдяки якому існуємо. Також через багатовимірність теми, усі її аспекти та сторони поки повністю не досліджені. Попри жваві дискусії у наукових колах і

на міжнародній арені, все ж існує потреба у переосмисленні підходів до досліджень і практичної діяльності.

Цього року відзначається 30-та річниця прийняття Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, тож варто згадати нещодавній форум COP 27, що проходив 7-8 листопада у Єгипті, на якому було продемонстровано єдність проти екзистенційної загрози, яку можна подолати лише шляхом узгоджених дій. Задля найефективнішої співпраці сформували трансформаційний порядок денний, який базується на науці та адаптаційно реагує на реальні потреби країн і спільнот у кліматично вразливих ситуаціях, а також який захищає основні потреби людства та цілі сталого розвитку. Усі дії мають ґрунтуватися на узгоджених принципах Паризької угоди та відповідно Рамкової конвенції. Тож подібні форуми чітко засвідчують важливість питання й передусім необхідність співробітництва.

Об'єктом дослідження виступають екологічні загрози міжнародній та національній безпеці, а також безпеці людини.

Предметом дослідження є міжнародна співпраця в сфері протидії екологічним загрозам.

Мета – визначити зміст і особливості міжнародного співробітництва у протидії екологічним загрозам.

Завдання дослідження:

- визначити стан вивчення проблеми;
- охарактеризувати джерела і методологію дослідження;
- визначити сутність екологічних загроз;
- з'ясувати особливості міжнародного співробітництва;
- встановити місце екологічної безпеки у системі сучасної міжнародної безпеки;
- розкрити причини і зміст трансформації екологічної безпеки;
- визначити кореляцію між екологічною безпекою та сталим розвитком;
- з'ясувати нормативно-інституціональний аспект міжнародно-правового регулювання;

- розкрити конфліктогенну природу екологічних загроз;
- охарактеризувати потенціал посередництва у конфліктах з екологічним виміром;
- з'ясувати роль України в безпековій співпраці з екологічних питань.

Хронологічні рамки дослідження: 1972 рік – теперішній час.

Нижня часова межа обумовлена тим, що саме того року Організація Об'єднаних Націй вперше зібрала країни для вирішення проблеми глобального навколишнього середовища на Конференції ООН з навколишнього середовища людини у Стокгольмі.

Географічні межі дослідження – глобальні. Це пояснюється тим, що екологічні загрози мають глобальний характер.

Наукова новизна полягає у дослідженні аспекту міжнародної співпраці, який недостатньо вивчений.

Науково-практична значущість полягає у можливості використання результатів дослідження у вдосконаленні міжнародної співпраці та виробленні політики України в галузі екологічної безпеки.

Апробація результатів дослідження – основні результати дослідження були представлені та обговорені на наукових конференціях:

1. Міжнародна наукова конференція «Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва», Центр міжнародної безпеки та партнерства, Львівський національний університет імені Івана Франка, 3 грудня 2021, тези на тему – «Міжнародне посередництво в екологічних конфліктах».
2. Щорічна Міжнародна наукова конференція «Травневі студії 2020: історія, міжнародні відносини», Донецький національний університет імені Василя Стуса, 24 квітня 2020 – тези на тему «Міжнародна екологічна безпека в сучасному розумінні».
3. XIV Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України», Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 18

грудня 2020 – «Співпраця України з міжнародними організаціями в сфері охорони навколишнього природного середовища».

4. 5th International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers «Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences», Vasyl` Stus Donetsk National University, 25 March 2021 – «Environmental Safety as a Component of Ukrainian National Security».
5. III Міжнародна наукова конференція «Травневі студії 2021: історія, міжнародні відносини, філософія», Донецький національний університет імені Василя Стуса, 23 квітня 2021 – «Тенденції екологізації політики Європейського Союзу».

Структура магістерської роботи обумовлена її метою та завданнями.

Вона складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел і літератури.

РОЗДІЛ 1

СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан вивчення проблеми

Дану проблематику представлено дослідженнями як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Тому, звертаючись до стану дослідження, нами було розподілено літературу на наступні групи: монографії, підручники, навчальні посібники, статті.

Під час досліджень, до уваги були взяті саме вищенаведені групи, оскільки монографія містить поглиблене дослідження однієї теми, у підручниках системно викладена інформація, а навчальні посібники доповнюють підручники; у статтях можна знайти новітню інформацію, а також детальне дослідження окремих аспектів проблеми.

До першої групи відносяться монографії Бабаєва В.М. [1]; Резнікової Н.В. [24], які у своїх роботах розкривають екологічні проблеми в політиці країн, що розвиваються, і певним чином підводять до співвідношення екологічної безпеки зі сталим розвитком. Також до першої групи можна віднести роботи Кравченка С.М., Андрусевича А.О., Бонайн Дж. [19] та Микієвич М.М. [20] – де автори розкрили питання кодифікації міжнародного екологічного права, сталого розвитку та основні тенденції розвинення міжнародного права навколишнього середовища. В даних монографіях чітко окреслено, що багато чого залежить від встановлення і забезпечення нового глобального екологічно правопорядку, а також від волі держав і рівня міжнародного екологічного співробітництва.

До другої групи належать підручники Джигиря В.С., Сторожука В.М., Яцюка Р.А. [8]; Задорожнього О.В., Медведєвої М.О. [10] – це видання, у яких розглядаються основні концепції екології та наслідки впливу діяльності людини на довкілля. У своїх дослідження автори розглядають структуру та зміст природоохоронного законодавства, розкривають основи взаємодії на

міждержавному рівні. Також до другої групи належать праці Гаррета Хардіна (Hardin G.) [46]; Макнейла (MacNeill J.) [51]; Ірадж Рудгара (Roudgar I.) [56], які у своїх роботах розглядають нову екологічну перспективу та досліджують нинішній напрям екологічної політики. Автори вважають, що тоді як більш «традиційна» екологічна політика в основному стосується окремих викидів, відходів та речовин, нова ж політика є переважно комплексною. Тому модернізація є необхідним аспектом.

До навчальних посібників ми відносимо роботи авторів: Суєтнова Є.П. [28]; Хилько М. [35] – вони окреслюють міжнародно-правову охорону навколишнього середовища, стан, основні тенденції та перспективи розвитку. До цієї ж групи ми також віднесемо напрацювання Сабадаш В.В. [25] який розкриває питання сталого та екологізаційного розвитку.

До четвертої групи відносяться статті Яценко Л.Д. [36]; Роберта Гудіна (Goodin R.E.) [45] і Самуеля Гантінгтона (Huntington S.P.) [49] – вони надають звіт про екологічну модернізацію, стійкість екологічного руху та його подальші перспективи. Ставляться питання і намагаються надати відповіді, чи є необхідною екологізація міжнародних відносин на сучасному етапі взагалі. Та чи, можливо, уже зроблені усі необхідні дії, і залишається лише вдосконалювати їх. Так чи інакше, екологічна безпека залежить від кожного.

Отже, відповідно до ступеня вивчення проблеми, можемо зробити висновок, що доволі детально досліджені аспекти трансформації екологічної безпеки та її сприйняття, а також кореляції між сталим розвитком та екологічною безпекою. Проте все ще недостатньо дослідженими залишаються особливості міжнародної співпраці у питаннях екологічної безпеки, конфліктогенність екологічних загроз та й сама сутність екологічних загроз.

1.2 Джерельна база дослідження

Вивчаючи зазначену проблему використовувалися різні групи джерел, значення яких пояснюється метою і завданнями магістерської роботи, її об'єктом і предметом. Використання різноманітних джерел потребує їхньої класифікації,

для якої застосовується загально визнаний принцип розподілу за походженням. Відповідно до нього, джерельна база нашого дослідження поділяється на такі групи:

- документи і матеріали міжнародних організацій;
- двосторонні та багатосторонні міжнародні угоди;
- нормативні акти органів влади окремих країн;
- статистичні матеріали і матеріали соціологічних досліджень;
- довідкові видання;
- матеріали електронних і друкованих засобів масової інформації.

До першої групи джерел належать документи, відповідно до яких визначаються екологічні загрози, з якими зіштовхується людство, а також правила й норми, яких повинні дотримуватися суспільства усіх країн без винятку для забезпечення екологічної сталості та безпеки. Декларація Конференції ООН з проблем оточуючого людину середовища [6], Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку [7] та Паризькі угоди [49] є основоположними міжнародними документами, які висвітлюють основні питання, які стосуються екологічної безпеки та підкреслюють значимість міжнародної співпраці задля її забезпечення.

До другої групи відносяться двосторонні та багатосторонні міжнародні угоди, які розкривають та характеризують місце екологічних загроз на міждержавному рівні. Задля забезпечення екологічної безпеки укладаються різноманітні угоди, які мають на меті реалізувати амбітні плани колективних дій щодо боротьби з екологічними загрозами, зі зміною клімату та її наслідками. Угода між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій [29], Угода між Урядом України і Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй [30], Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [31] тощо.

До третьої групи було віднесено нормативні акти та законодавчі документи, прийняті органами влади окремих держав, а в даній магістерській передусім України. Розглядаються нормативні акти, стосуються екологічної безпеки на

національному рівні. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [12] затверджує національний план дій з охорони навколишнього природного середовища, адже процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля. Угода між Урядом України і Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй [30] – частково фіксує основні тенденції та перспективи розвитку співробітництва щодо охорони навколишнього середовища.

Четверта група загалом висвітлює проблеми екологічної безпеки. Детально описуються можливі наслідки екологічних загроз, а саме зміни клімату та техногенних небезпек [14; 15], окреслено заходи адаптації до змін та можливі варіанти запобігання катастрофам. А також фіксує взаємозв'язок між теперішніми та майбутніми поколіннями у питаннях забезпечення міжнародної екологічної безпеки.

П'яту групу джерел складають довідкові видання. Вони слугують такими матеріалами, що мають динаміку розвитку, адже міжнародно-правове регулювання екологічних питань потребує постійної модернізації. У виданнях окреслюються основні тенденції, перспективи розвитку та навіть можливості озеленення міжнародних відносин [36; 45, с. 61]. Взаємозв'язок між екологічною безпекою та сталим розвитком чітко прослідковується та потребує постійного опису проблем, які постають на шляху їх перетину.

До того ж, вивчення джерел даного типу дозволяє заглибитися у питання, які не були детально розкритими у попередніх групах джерел. Вони складають інтерес для усіх розділів магістерської роботи. Йдеться і про екологічні конфлікти, і про озеленення. Також за допомогою довідкових матеріалів вдалося розкрити можливі шляхи подолання екологічних наслідків військової діяльності [21], що буде корисним для подальших досліджень про екологічні фактори війни в Україні.

Шосту групу складають матеріали електронних і друкованих засобів масової інформації, що несуть ознайомчий характер з попередніми

дослідженнями автора. Вони є базисом магістерської роботи, яка передбачає дослідження міжнародної співпраці у протидії екологічним загрозам. Завдяки опису сучасного розуміння міжнародної екологічної безпеки [21], можна дослідити й співробітництво, як міжнародне, так і міжнаціональне або між країною та міжнародною організацією [28].

А також до шостої групи віднесено матеріали засобів масової інформації, адже саме завдяки їхнім соціальним функціям висвітлення інформації можна дізнатися поточну екологічну ситуацію у певній країні чи загалом у світі. Тут варто виокремити роль мас-медіа в окресленні ситуації в Україні крізь екологічну призму через війну, що становить певний інтерес не тільки для українців, але й для громадян інших країн. Усе тому, що екологічні катастрофи зазвичай не мають кордонів та завдають довготривалої шкоди навіть не залученим сторонам.

Тож, аналіз джерельної бази вказує на те, що значні важливі інформаційні тези містяться саме в джерелах. Виходячи з інформації, яку вони надають, можна ґрунтовно підійти до вивчення екологічних загроз та міжнародного співробітництва задля забезпечення екологічної безпеки.

1.3 Методи та методологія дослідження

Методологія дослідження побудована на системному підході та принципі об'єктивізму. За допомогою системного підходу ми охарактеризували екологічні загрози як цілісну множину елементів в сукупності різноманітних відношень. Також розкрив структурні зв'язки між екологічними загрозами та міжнародною безпекою, а відповідно й надав можливість розкрити особливості міжнародної співпраці у питаннях екологічної безпеки.

Принцип об'єктивізму дозволив встановити місце екологічної безпеки у системі сучасної міжнародної безпеки, адже це питання наразі є доволі поширеним та актуальним на міжнародній арені. Також завдяки даному принципу стало можливим визначити кореляцію між екологічною безпекою та сталим розвитком.

Дослідження даної теми стало можливим завдяки використанню наступних методів дослідження:

- 1) емпіричні методи, такі як спостереження та порівняння;
- 2) аналітичний метод;
- 3) інституційний метод;
- 4) поворотний (елементарно-теоретичний) аналіз і синтез;
- 5) структурно-генетичний аналіз і синтез;
- 6) дедукційний та індукційний методи;
- 7) івент-аналіз.

Емпіричні методи використовувалися на початковій стадії підготовки магістерської роботи, коли відбувався процес збору необхідних матеріалів та даних. Що дозволило у подальшому спростити та пришвидшити процес написання наукової роботи.

Аналітичний метод використовувався при дослідженні та опрацюванні необхідної нормативної бази, як міжнародної, так і національної. А також при розгляді та наданні оцінки і перевірки безпеки.

Інституційний метод дозволив розкрити особливості сталого розвитку та принципу його функціонування. А найголовніше дослідити місце і роль міжнародних інституцій у екологічних питаннях.

Поворотний (елементарно-теоретичний) аналіз і синтез дозволив розкрити сутність екологічних загроз, їхнє місце та їх вплив як на екологічну безпеку, так і загалом на міжнародну безпеку.

Структурно-генетичний аналіз і синтез за допомогою виділення у складових явищах окремих елементів надав можливість визначити кореляцію між екологічною безпекою та сталим розвитком, а також розкрити конфліктогенну природу екологічних загроз.

Дедукційний метод дозволив визначити потенціал посередництва у конфліктах з екологічним виміром. А за допомогою індукційного – стало можливим з'ясувати роль України в безпековій співпраці з екологічних питань,

адже при цьому методі думка рухається від менш загального до більш загального знання.

Івент-аналіз сприяв дослідженню динаміки міжнародного співробітництва, інтенсивності подій та узагальненню оцінки діяльності світового співтовариства у прийнятті відповідних міжнародних угод, планів та подальших дій задля забезпечення міжнародної екологічної безпеки на даному етапі та для безпечного майбутнього прийдешніх поколінь.

РОЗДІЛ 2

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1 Екологічна безпека в сучасній системі міжнародної безпеки

Міжнародна безпека є найважливішим станом у системі міжнародних відносин. Вона базується на дотриманні загально визнаних норм та принципів міжнародного права усіма акторами міжнародних відносин.

Екологічна безпека ще по завершенню холодної війни була та є однією з найголовніших проблем, з якою постійно стикається людство та природне середовище. Дана проблема може виникнути як і передусім через діяльність людства, так і через природні катаклізми. Вважається, що насамперед проблема спричинена сучасними науково-технічними проривами, а також зростанням світового населення, що особливо спостерігалось у другій половині ХХ – на початку ХХІ сторічч. Варто зауважити, що важливу роль у вирішенні проблем відіграють так само й новітні технології та наука, які не стоять на місці та постійно розвиваються і вдосконалюються.

Проте істотною проблемою є той факт, що екологічні проблеми довгий час пов'язували з суто технічним характером та відповідно їх і вирішували такими ж способами та засобами. Технологічний оптимізм призвів до ілюзій щодо необмежених можливостей стабільного економічного зростання. А той факт, що не були враховані можливі наслідки швидкого і стихійного технологічного наступу людства на природу, якраз таки призвів до екологічних проблем сьогодення.

Відзначимо, що поняття «екологічна безпека» має складну структуру, в якій взаємопов'язані економічні, соціальні, політичні, правові, психологічні та інші аспекти в цілому, як особистості, так і суспільства разом. Реалізація концепції екологічної безпеки на сучасному етапі полягає у знешкодженні джерел загроз, що становлять небезпеку для суспільства, індивіда, держави та перешкоджають досягненню цілей і завдань державної та міжнародної політики щодо екологічної безпеки [24].

Вважається, що першим міжнародно-нормативним документом, у якому було закріплено термін «екологічна безпека», є Декларація про навколишнє середовище та розвиток, прийнята на Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку, яка відбулася 14 червня 1992 року в Ріо-де-Жанейро [3].

Екологічна безпека – це система міжнародних взаємовідносин, яка забезпечує збереження, раціональне використання, відновлення та поліпшення якості довкілля, а національне функціонування окремих країн виключає екологічну шкоду для окремих країн, так і світовій спільноті. Її також можна розглядати як процес регіоналізації, інтеграції, демократизації і лібералізації міжнародних зв'язків, що створює сукупність екологічних умов для життя людини і має вплив на діяльність інститутів, компаній, організацій через утворення особливих режимів взаємовідносин країн щоб запобігти небезпеці для навколишнього середовища.

Теперішню екологічну безпеку в системі міжнародної безпеки можна охарактеризувати такими особливостями:

- 1) підсилення конфліктів та загострення напруги між державами та в їх межах через нестачу та загальне погіршення стану природних ресурсів або небезпечних для навколишнього середовища ситуацій;
- 2) повільні процеси посилення діалогу та зміцнення взаємної довіри та відкритості в екосфері та швидке утворення нових конфліктів;
- 3) загроза соціально-екологічній та економічній стабільності (масова міграція, спад добробуту, демографічні тенденції, руйнування та нестабільність соціальних інститутів тощо) через стан екологічної безпеки;
- 4) стабілізація на міжнародному рівні взаємозв'язків через екологічне співробітництво [20, с. 24–25].

У ХХІ столітті людство стикається з різними загрозами і вразливостями. Експерти з питань безпеки та сталого розвитку приносять нові знання та перспективи спільним інтересам, включаючи інформацію про ефективну

передачу тем для екологічної безпеки політикам та іншим зацікавленим сторонам.

Для сучасної цивілізації характерними рисами стали: збільшення чисельності населення, високий рівень промислового розвитку, і об'єктивно обумовлене цим бурхливе зростання енергетичного сектора в цілому і ядерної енергетики зокрема [19].

У зв'язку з цим представляється необхідним підкреслити роль і значення Європейської Енергетичної Хартії, підписаної 17 грудня 1991 року в Гаазі. Її мета полягає у підвищенні надійності енергопостачання, в максимальному ступені забезпечення ефективності виробництва, перетворення, транспортування і використання енергії з тим, щоб підвищити рівень безпеки і звести до мінімуму пов'язані з цим проблеми навколишнього середовища [38; 40].

Вирішити проблеми, пов'язані зі станом навколишнього середовища, спираючись тільки на розвиток інженерної думки і застосування технологічних рішень, вже неможливо, оскільки проблеми екологічної безпеки носять одночасно природничо-науковий, соціальний та політичний характер.

Після розпаду світової біполярної Ялтинсько-Потсдамської системи на зміну традиційній реалістичній парадигмі безпеки – прийшла концепція всеосяжної безпеки, одним з найважливіших вимірів якої є екологічний.

Постбіполярна система міжнародних відносин є безперечно складним конструктом, набагато більш складним ніж попередні, поява нових центрів сили та піднесення нових гравців на міжнародній арені є тільки однією з багатьох особливостей, які так і не вдалося повноцінно охарактеризувати під одну систему. Значущість міжнародних організацій, що зросла після розпаду попередньої системи винесла для нової системи зовсім неочікувані та до цього не існуючі в міжнародних відносинах приклади. І це вважається лише початком формування сучасного міжнародного порядку. Його головними атрибутами є:

1. Високий ступінь взаємопов'язаності акторів міжнародних відносин, навіть у випадку їх антагоністичності.

2. Діалектичне посилення і водночас зменшення ролі держав у світовій політиці в контексті диференційованості, фрагментарності та гетерогенності міжнародної системи.
3. Підвищення рівня політичного ризику, загроз, нових викликів для миру та стабільності у світі, а отже і якісна трансформація і вироблення нових способів їх попередження та уникнення [46, с. 50–55].

В сучасній міжнародній системі не існує і не може існувати універсального принципу, який регулював би відносини між усіма акторами. В той же час, система включає в себе дві принципово різні структури, кожна з яких керується власними правилами розвитку.

Постбіполярний міжнародний порядок неоднорідний, багатогранний та гетерогенний. Власне, у сучасних міжнародних відносинах може існувати кілька порядків, оскільки міжнародна система складається з великого числа підсистем. Кожна з них відрізняється одне від одного за цілим рядом параметрів: починаючи від географічної локації, закінчуючи рівнем соціально–економічного розвитку. В міжнародній системі порядок підтримується за допомогою механізмів двох типів: організованих та стихійних.

Організовані механізми припускають застосування комплексу цілеспрямованих свідомих дій, здійснюваних за допомогою системи управління з метою впорядкування міжнародних відносин. За такої моделі, міжнародний порядок підтримується за допомогою певних організацій, насамперед таких глобальних, як ООН, МВФ, Міжнародний суд та інших. Існують також інститути впорядкування міжнародних відносин на регіональному, субрегіональному та інших рівнях [47, с. 30].

Крім цілеспрямованої діяльності певних організаційних структур, порядок у світі підтримується і стихійними механізмами самоорганізації. В їх основі лежать об'єктивні процеси та явища (наприклад, загальносвітові та глобальні проблеми, такі як екологічні), які встановлюють і зміцнюють зв'язки між державами і недержавними акторами, роблять їх взаємозалежними і змушують

(несвідомо чи усвідомлено) дотримуватися певних правил у відносинах одне з одним.

Також, ще одною особливістю можна вважати перехід на внутрішню конфліктність в самих державах та міжнародних організаціях. Без визначеності та чіткого формулювання нинішнього міжнародного порядку утворюється багато внутрішньодержавних конфліктних ситуацій, що потім з втручанням інших держав та організацій переходять на міждержавний рівень.

Тож виходячи з цього можна зазначити, що в якомусь сенсі нинішній міжнародний порядок є хаотичним, а з іншого доволі структурованим. Міжнародний порядок у XXI столітті є найбільш складним та його неможливо визначити спираючись просто на досвід минулого, дійти до одного та цілісного визначення виявляється складним саме через те, що присутні нові впливові центри сили, які уже дають розуміння того, що держава не завжди тепер виноситься на перший план на міжнародній арені. Також важливо зауважити і нові виклики, яких просто не існувало раніше у тому вигляді в якому вони існують зараз. Основними з яких можуть бути екологічні загрози, які активно розвиваються саме після розпаду біполярної системи і тепер є дуже важливими чинниками в питанні міжнародної безпеки.

Світові лідери ринку та розвиток світової економіки наразі ставлять екологічні проблеми на один з перших планів багатогранної світової політики. Коли європейська інтеграція була заснована у 1957 році, йому не вистачило ніякої екологічної політики, природоохоронної бюрократії і екологічних законів про забезпечення охорони навколишнього природного середовища [43; 45, с. 114; 48, с. 7].

Сьогодні ж у ньому сформована одна з найсучасніших екологічних політик у світі. Мережа екологічного законодавства Євросоюзу охоплює всі сфери: боротьбу із забрудненням повітря, водного середовища, раціональну утилізацію відходів, охорону природи і контроль хімічних речовин, біотехнології та інші промислові ризики. Екологічне законодавство Європейського Союзу включає

понад 500 директив, постанов та рішень. Можна визнати, що екологічна політика, так чи інакше, стала важливою сферою європейської політики.

Важливими передумовами формування всесвітньої екологічної безпеки є: глобалізація екологічної політики, яка разом із актуальністю екологічних питань (охорона озонового шару, різноманіття біологічних видів, клімат планети та окремих регіонів, чисте навколишнє середовище тощо) також потребує розумного дослідження, розробки та втілення узгодженої міжнародної політики у плані екологічної безпеки. При цьому активізуються вже існуючі, а також з'являються новітні екологічні явища, тенденції й концепції: екологічний імперіалізм (ecological imperialism), екотероризм (ecoterrorism), екологічний расизм (environmental racism), екологічний саботаж (ecotage), екоцид (ecocide), екологічний фашизм (ecofascism) тощо; пріоритетність екологічної безпеки перед іншими складовими національної політики держави [37; 45, с. 15].

Екологічна відповідальність компаній, громадська діяльність населення, моніторинг та контроль стану навколишнього середовища відіграють активну роль у цьому процесі, а також інтенсифікація організаційно-профілактичних механізмів запобігання ризикам та пом'якшення їх наслідків, а саме: облік, реєстрація, експертна оцінка та заходи з прогнозування інформації. Крім того, екологічний аудит та страхування швидко розвиваються в цій галузі. Остання є надзвичайно популярною у світі, так як не лише включає механізми запобігання негативному впливу забруднення за допомогою економічних стимулів, але й забезпечує компенсацію втрат.

Також потрібно враховувати постійно зростаючу інституціоналізацію екологічної безпеки та взаємозалежності держав, що проявляється у створенні нових регуляторних структур щодо безпеки та їхньому переході за межі встановленої системи автономних держав. В даний час проходять активні процеси плюралізації структури суб'єктів міжнародної екологічної політики охорони довкілля, де представники класичної державної дипломатії стають менш важливими та більшу роль починають відігравати представники неурядових структур (екоклубів, громадських та політичних партій тощо);

плюралізація всіх об'єктів міжнародних відносин у галузі охорони навколишнього середовища, зокрема транснаціональних приватних та великих екологічних асоціацій; посилення ролі екологічної інформації, оскільки національні стратегії держав не будуть суттєвими, якщо вони не будуватимуться на думках, рекомендаціях, оцінках та прогнозах наукових експертів [36, с. 11–15].

Світова екологічна політика потребує широкої інформаційної та наукової бази, яка, зважаючи на все більш зростаючу кількість проблем та відповідно їх складність, вже не може бути забезпечена лише суб'єктами прийняття політичних рішень; розвиток екологічного бізнесу та екологічного підприємництва, екологізація виробництва як економічної ініціативи з урахуванням екологічних вимог для уникнення та/або зменшення негативного впливу на навколишнє середовище і покращення екологічних показників для отримання прибутку чи інших вигод.

2.2 Трансформація екологічної безпеки

Питання екологічної безпеки потребує постійної уваги світової спільноти, оскільки людство щоденно зіштовхується з екологічними проблемами. Тож для забезпечення здорового майбутнього осучаснення екологічної безпеки має бути постійним та відносно стабільним.

Загалом, трансформація екологічної безпеки – це зміна екологічної політики держави, результатом такої політики має стати покращення якостей життя та ефективності економіки, а також впровадження такого поняття як «зелене зростання» енергетики та економіки, збереження і відновлення природного середовища. Рушійною силою екомодернізаційних процесів насамперед виступає суспільство.

Теорія осучаснення екологічної безпеки сформувалася у 80-х роках та продовжує розвиватися й нині в західній науці в рамках соціально-екологічної традиції. Однією з перших її розробників була Анна-Марі Мол – нідерландський соціолог, вона стверджувала, що метою цієї теорії є розуміння та інтерпретація

того, як модерністське індустріальне суспільство долає екологічну кризу [24; 28, с. 137–159; 52].

Відповідно до даної теорії, розбудова техніки та технологій обумовлює прискорення не лише соціальних процесів, а й екологічних. Загальні інтеграційні процеси сприяють розповсюдженню екологічної модернізації. У роботі Ульріха Бека особлива увага зосереджена на екологічних ризиках. Він підкреслює, що соціальні системи вийшли за межі природного середовища, інакше кажучи, останнє більше не розглядається як навколишнє, і стає середовищем існування та життєдіяльності лише людини. Тобто, природа має перетворитися в систему, що збудована людиною і підпорядкована вимогам соціальної організації життя та знанням. Отже, твердження Бека, що розподіл на природне і соціальне середовище, у контексті пізнього модерну, втрачає сенс. Суспільство включно з політичною, економічною, культурною та сімейною системами не можна сприймати автономно від середовища. Проблеми екології мають відношення не лише до довкілля, а й до суспільства у загальному [46, с. 23].

Суперечності між великими можливостями розвитку суспільства й обмеженими – біосфери, стали основними в системі «людина – природа». Ознакою, що відрізняє сучасність є посилення суперечностей між суспільством та довкіллям в якому воно існує. Зростання населення земної кулі, розвиток суспільного виробництва, соціальних інфраструктур, пришвидшений науково-технічний прогрес, зміна найважливіших планетарних зв'язків між кількістю живих організмів і функціональністю природного комплексу Землі призвели до повної зміни її навколишнього середовища.

Екологічна сталість кожної держави визначається 5 основними компонентами:

- 1) екосистема – якість повітря, біорізноманіття, ґрунти, кількість та якість води;
- 2) забруднення навколишнього середовища – повітря та води, також забруднення відходами та токсичними речовинами, деградація ґрунтів, демографічні проблеми;

- 3) вразливість людини – безпека харчових продуктів, вплив на навколишнє середовище, екологічні катастрофи;
- 4) соціальні та інституційні можливості вирішення екологічних проблем – управління екологією, екологічна ефективність, відповідальність науки та технологій;
- 5) глобальне управління – викиди парникових газів, участь у міжнародних екологічних конференціях, угодах, транскордонні діяння [43].

Екологічні аспекти здоров'я людини та життєздатності екосистем оцінюються за допомогою 16 показників, розділених на шість категорій (деякі показники використовуються одночасно у двох категоріях):

- 1) екологічні аспекти здоров'я людини – смертність дітей, забруднення повітря в приміщенні, проблеми питної води, адекватна санітарія, концентрація шкідливих для навколишнього середовища мікрочастинок у містах;
- 2) якість повітря – концентрація шкідливих для навколишнього середовища мікрочастинок у містах, концентрація озону;
- 3) водні ресурси – забруднення сполуками азоту, споживання води;
- 4) стала енергетика – енергоефективність, альтернативні джерела енергії, викиди вуглекислого газу на одиницю ВВП;
- 5) виробничі природні ресурси – кількість заготовівлі деревини, сільськогосподарські субсидії, перевитрати;
- 6) біорізноманіття та місця існування видів – споживання води, охорона видів тварин та рослин, охорона середовища проживання видів, кількість врожаю деревини [41; 43].

У відмінності від минулих часів, антропогенний фактор зараз відіграє масштабну роль у зміні природного середовища, з одного боку, а з іншого – сучасне суспільство все більше залежить від його стану. До недавнього часу вважалося, що природний фактор змінюється повільно, а соціальний – швидко, тому ця залежність зменшується з науково-технічним прогресом. Насправді людина та природа – це одна динамічна система, механізми якої пов'язані за

принципом зворотності, тобто зміна одного компонента має більш конструктивно змінювати інший, що необхідно для підтримки і збереження цілісності та балансу системи.

У сучасних умовах однією із складових стратегії соціально-природного розвитку є модернізація екологічної безпеки. Кінцевою метою останньої є гармонізація всього комплексу взаємовідносин у соціально-екологічній системі, її стійкий, збалансований розвиток, що допоможе запобігти глобальним екологічним катастрофам та забезпечить процес спільного розвитку людей, суспільства та природи. Модернізація екологічної безпеки включає цілеспрямовано організований процес та соціальну практику покращення навколишнього середовища та покращення стану здоров'я людини і реалізується завдяки взаємодії конкретних соціальних інститутів [45, с. 49–56].

Основна ідея екологічно чистої модернізації на даний момент складається з того, щоб використовувати найпрактичніші соціальні методи для зменшення негативного впливу людства на навколишнє середовище. Це буде сприяти дуже цікавим цивілізаційним змінам, які будуть під час цього процесу постійно розвиватися.

Подібно до сталого розвитку була розроблена «слабка» та «сильна» моделі, як частини екологічної модернізації. Відповідно до першої «слабкої» моделі головними для попередження екологічного занепаду та екологічним ризикам є модернізовані технологічні рішення та їх узаконення на національному й міжнародному рівні, тобто економічний підйом країн й подальша їх індустріалізація в кінцевому підсумку сприятимуть успіху у вирішенні соціально-екологічних проблем.

«Сильна» модель екологічної модернізації приділяє найбільшу увагу трансформації соціальних інститутів, дискурсів і практик, а також новітнім технологічним рішенням та впровадженням. Пріоритет надається належному екологічному вихованню та освіті, формуванню сучасних традицій належного поводження з природою, зміні економічної свідомості людства на екологічну свідомість [20].

До першочергових цілей екологічної модернізації соціально-екологічного розвитку можна віднести:

- 1) вдосконалення законодавчої бази у галузі охорони природного середовища з метою досягнення національних переваг від модернізації довкілля;
- 2) наближення до відповідних директив ЄС, виконання багатосторонніх екологічних угод (конвенцій, протоколів та інше), соціальне прийняття, реалізм, економічна ефективність;
- 3) необхідність законодавчої адаптації відповідно до положень джерел *aegnis communautaire*, а також потрібно сприяти більш гнучкому використанню модернізованих екологічних технологій та вирішенню існуючих проблем [21].

До вище переліченого можна також віднести:

- 1) вироблення адаптованої до кожного регіону дорожньої карти, яка буде містити в собі екологічні трансформації соціально-економічного розвитку окремого регіону з обґрунтованими стратегіями, механізмом реалізації, цілями, виконавцями та їх завданнями, а також регіональні пріоритети;
- 2) екологічну перебудова економіки за рахунок зменшення масової частки «брудних» галузей економіки шляхом сприяння розвитку наукомістких галузей, сфери послуг та сфери туризму. Цей процес передбачає реструктуризацію виробничої структури на основі зниження попиту на таку продукцію або через модернізацію споживчих компаній цієї продукції [20].

Як результат екологічної перебудови, виробництво отримає зниження витрат кількості сировини та матеріалів на одиницю ВВП. Це є гарантуванням забезпечення екологічно вигідних умов для широкого розповсюдження технологій по захисту навколишнього середовища (ресурсо- та енергозбереження, маловідходне виробництво, грамотна утилізація відходів) на

виробництвах та підвищення екологічної відповідальності виробничих компаній.

Концепція модернізації екологічної безпеки слугує основою стратегій екологічної політики. Теорії ризиків виступають важливим чинником в екомодернізації, починаючи з аналізу ступеня ризику в складних технологічних системах та його сприйняття населенням.

Основна мета екологічної безпеки в екологічно орієнтованих стратегіях розвитку – досягнення сталого розвитку шляхом створення сприятливого життєвого середовища та комфортних умов життя, а також відтворення населення, захисту природних ресурсів та біологічного різноманіття, запобігання техногенних катастроф та катастрофи.

Ідея сталого розвитку, яка пропонує баланс між економічною та екологічною системами та визначає можливості для майбутнього економічного розвитку, збирається модернізувати екологічно. Відповідно до теорії модернізації довкілля, економічне зростання та екологічні поліпшення можуть поєднуватися [20, с. 21–23].

Отже, модернізація екологічної безпеки – це трансформація індустріального суспільства на основі принципів екологічної етики та шляхом розвитку високих технологій. Вона може бути визначена як індустріалізація, яка супроводжується якісним та вибіркоким економічним зростанням (зростання з урахуванням дефіциту ресурсів), перебудови технології відновлення екологічних наслідків технологій впливу на навколишнє середовище (створення промислових екосистем), формування стійкого технологічного суспільства. Розвиток інноваційних технологій дозволяє відновити екологічну рівновагу екологічними технологічними процесами.

2.3 Взаємозв'язок між екологічною безпекою та сталим розвитком

Наприкінці ХХ століття екологічна безпека стала однією з найважливіших проблем, з якими стикається людство. Ця проблема зумовлена, насамперед, сучасним науково-технічним прогресом і, звичайно, збільшенням світового

населення, особливо у другій половині ХХ століття. Очевидно, що наука та новітні технології так само й відіграють важливу роль у вирішенні проблеми.

Організація Об'єднаних Націй вперше зібрала країни для вирішення проблеми глобального навколишнього середовища на Конференції ООН з навколишнього середовища людини в Стокгольмі у 1972 році. Стокгольмська конференція висвітлила міжнародні аспекти нових екологічних викликів і узаконила довкілля як сферу міжнародної співпраці. На даній конференції також було створено Програму ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) – інституційний центр захисту навколишнього середовища в ООН. ЮНЕП зі штаб-квартирою в Найробі, Кенія, продовжує залишатися провідним каталізатором глобальної екологічної співпраці [1].

Починаючи з Стокгольмської конференції 1972 року, світ регулярно збирався на серію великих самітів, спрямованих на те, щоб перевести світ у бік сталого розвитку. Найважливішою, безперечно, була Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку (англ. UNCED, Earth Summit) 1992 року, також відома як «Саміт Землі» в Ріо. Практично всі світові лідери відвідали саміт Землі, де вони погодилися з трьома основними угодами (щодо зміни клімату, біологічного різноманіття та опустелювання) та 500-сторінковим планом сталого розвитку (відомим як Порядок денний на ХХІ століття). Найважливіше те, що Ріо відзначило офіційне визнання сталого розвитку як мету сучасної економіки та міжнародного екологічного права. Дійсно, після Ріо концепція сталого розвитку отримала майже загальне визнання серед усіх секторів міжнародного суспільства [55].

Конференція Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища в червні 1987 року представила доповідь Міжнародної Комісії з довкілля та розвитку, Комісію Брундтланд, під назвою «Наше спільне майбутнє». Саме у ній вперше було встановлено теорію сталого розвитку як такого «розвитку, що відповідає потребам сучасного покоління, і не загрожує спроможності прийдешніх поколінь вдовольняти всі свої нужди», і поставлено питання, як

організувати стійке зростання економіки та соціальне зростання населення і чи може справедливість бути гарантованою з екологічної точки зору [38; 40].

Публікація даної доповіді та подальша робота Комісії проклала основу для проведення конференції «Саміт Землі» в 1992 році у Ріо, про який вже згадувалося раніше, та прийняття на ній декларації про природне середовище людства та розвиток [23], яка, в свою чергу, розвинула принципи Декларації конференції Організації Об'єднаних Націй, прийнятої в Стокгольмі 16 червня 1972 [18], з проблем природного середовища (Стокгольмська декларація). Також було домовлено про створення Комісії зі стійкого розвитку.

Без сумніву, конференція в столиці Бразилії відкрила нову еру глобальної екологічної політики, проте екологічна проблематика значною мірою все ще залишається теорією.

Щоб забезпечити ефективну реалізацію постанов конференції Організації Об'єднаних Націй Ріо-92, зокрема втілення «Порядку денного на XXI століття» [55] на різних рівнях з метою досягнення цілей сталого розвитку людства, а також покращення міжнародного екологічного співробітництва, раціоналізації міжурядового механізму прийняття рішень щодо охорони навколишнього природного середовища, в лютому 1993 року було створено Комісію зі сталого розвитку, як допоміжного органу Економічної і Соціальної Ради Організації Об'єднаних Націй. Ця Комісія несе головну відповідальність за здійснення усіх зобов'язань, що приймаються на подальших конференціях Організації Об'єднаних Націй.

Безальтернативність моделі сталого розвитку підтверджено на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в Йоганнесбурзі «Ріо+10» 26 серпня – 4 вересня 2002 року. Тоді прийнято Йоганнесбурзьку декларацію зі сталого розвитку та План виконання рішень Всесвітньої зустрічі на рівні глав держав з питань стійкого розвитку (Йоганнесбурзький план виконання рішень) [50], в яких доволі чітко визначено вектор подальшого розвитку людства, встановлено терміни проведення конкретних заходів щодо обмеження скорочення біологічного різноманіття, зменшення негативного впливу виробничої діяльності людини на

природне середовище, розвитку альтернативної енергетики, допомоги бідним країнам та інше.

Очільники держав і урядів підтвердили свою рішучість у реалізації «Порядку денного на XXI століття», зобов'язалися досягати цілей, що були узгоджені на міжнародному рівні, включаючи ті, які передбачені в Декларації Тисячоліття Організації Об'єднаних Націй (резолюція 55/2 Генеральної Асамблеї ООН 8 вересня 2000 року) [50]. Проте ці зобов'язання здебільшого мали декларативний характер.

Напередодні проведення чергової міжнародної конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем стійкого розвитку Ріо+20 (20-22 червня 2012 року) Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього природного середовища опублікувала п'яте видання Глобальної екологічної перспективи (ГЕП-5) [48], в якій подано оцінку 90 найважливіших екологічних цілей і завдань, і підсумовано, що значного прогресу досягнуто лише в чотирьох із них.

Отже, можна сказати, що нині на глобальному, регіональному та національному рівнях здійснюють недостатньо рішучих і цілеспрямованих кроків для переведення теорії сталого розвитку в практичну площину, не виконують рішень міжнародних конференцій Організації Об'єднаних Націй, оскільки вони мають рекомендаційний характер, у різних країнах наявні реальні відмінності у тлумаченні цілей і переваг збалансованого економічного, екологічного та соціального розвитку тощо.

Склалася ситуація, що концепцією сталого розвитку нині більшою мірою керуються держави високого та середнього рівня соціально-економічного розвитку, а країни, що розвиваються – у цьому процесі значно відстають. Щоб перейти на принципи сталого розвитку, останнім необхідна, насамперед, цілковита інтеграція у світову економіку, зовнішня фінансова підтримка та передача екологічно чистих технологій та практик з боку високорозвинутих держав.

Отож існує низка проблем і перешкод на шляху до стійкого розвитку. Ці та інші питання виносили на порядок денний міжнародної конференції Ріо+20, головними темами якої були:

- 1) побудова «зеленої» економіки так, щоб досягти стійкого розвитку та подолати бідність;
- 2) допомога країнам, що розвиваються, у переході на шлях «зеленого» розвитку;
- 3) покращення координації міжнародних зусиль для досягнення цілей сталого розвитку [56, с. 67].

Проте через відсутність консенсусу щодо розуміння мети домовленостей на цьому глобальному екологічному форумі не прийнято конкретних зобов'язань, які повинні брати на себе уряди країн з метою переходу до даного розвитку. Тому висновки підсумкового документа «Майбутнє, якого ми прагнемо» [50] були дуже загальними, незважаючи на очікування та заклики організаторів конференції Ріо+20, Генеральний секретар якої Ша Цзукан зазначив: «Сталий розвиток не має альтернатив! Це єдиний шлях, що дозволяє усьому людству нормально жити на нашій унікальній планеті. Ріо+20 дає нашому поколінню можливість вибрати цей шлях» [23].

Тому у процесі екологізації міжнародних відносин у контексті стійкого розвитку існують певні протиріччя, які, з однієї сторони, стосуються різноманітних протистоянь між багатими та бідними країнами, а з іншої сторони – суперечностей між торговельною політикою та політикою стійкого розвитку [46, с. 17; 49, с. 3].

Принципи сталого розвитку людства спонукають до встановлення в ХХІ столітті екологічного порядку в сфері міжнародних відносин у більшій доміні, розвиваючи інтеграцію та співробітництво, і в меншій – через захист. Сталий розвиток розглядається не лише як системний взаємозв'язок екологічних, соціальних та економічних різновидів діяльності, але й властивий взаємозв'язок розвитку та безпеки, де гарантування безпеки відбувається через розвиток, а розвиток – через формування самого розуміння безпеки.

Означення спектру екологічних загроз охоплює будь-які наявні чи можливі негативні впливи довкілля на суб'єктів чи об'єкти екологічної безпеки; впливи екологічно небезпечної господарської та іншої діяльності країни (спільнот, індивідуумів) на природне середовище. Фундаментом концепції стійкого розвитку є орієнтація сучасної цивілізації на забезпечення природної рівноваги [28, с. 343].

Вищенаведені компоненти взаємопов'язані таким чином, що екологічна безпека, як один із національних пріоритетів, неможлива без роботи над забезпеченням сталого розвитку. І навпаки, неможливо досягнути сталого розвитку, тобто зберегти людську цивілізацію і все що її стосується, не забезпечивши належного ступеню екологічної безпеки.

Тому для реалізації концепції стійкого розвитку, визнаної дороговказом майбутнього процвітання людської цивілізації, об'єктивно необхідною є екологізація усіх видів і форм міжнародних відносин, що вимагає запровадження на міжнародному рівні системи ефективного управління, яка функціонуватиме на основі екологічного імперативу [8, с. 30].

На конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 році міжнародне наукове співтовариство заявило і в 2012 році підтвердило тезу про те, що сталий розвиток держав та регіонів має базуватися на трьох рівних компонентах: навколишньому середовищі, соціальних питаннях та економіці.

Сучасні умови людського розвитку характеризуються новими небезпеками і загрозами на глобальному рівні та визначенням нових завдань, таких як: пошук основ, принципів та цінностей, які сприяли б виживанню та подальшому динамічному, постійному розвитку суспільства.

Цей новий підхід взаємодії «людина-природа» називається концепцією сталого розвитку і може бути коротко описаний у наступній тезі: щоб розвиток був стійким, не тільки його економічні аспекти слід враховувати, але й екологічні, соціальні та, звичайно, політичні.

Загалом, сталий розвиток передбачає вирішення наступних ключових питань:

- 1) збереження якості природного середовища;
- 2) прогресивний економічний розвиток;
- 3) вирішення соціально-демографічних проблем суспільства;
- 4) підтримання політичної стабільності та миру [8].

Отже, стратегія сталого розвитку базується на концептуальних положеннях, що лише комплексне вирішення проблем екологічного та соціально-економічного розвитку може стати основою сталого розвитку.

Такий розвиток розглядає інтеграцію та збалансованість екологічних, економічних, науково-технічних та інноваційних технологій, щоб максимально покращити добробут людей сьогодні, і не обтяжувати забезпечення потреб наступних поколінь.

На форумі COP 27, який пройшов нещодавно у Єгипті (7-8 листопада 2022 року), також приділяли увагу цілям сталого розвитку. Мова велася про необхідність колективних, взаємодоповнюючих, спільних дій та відданість правилам і принципам, які керують колективними діями щодо боротьби зі зміною клімату, її наслідками, а також які захищають основні потреби для забезпечення й реалізації цілей сталого розвитку [40]. Тож знову прослідковуємо необхідність співпраці на усіх рівнях задля забезпечення міжнародної екологічної безпеки.

Як зазначено у міжнародних документах, людина – частина природи. Тому при розробці концепції «екологічної безпеки», яку вважають основним стрижнем екологічної складової сталого розвитку, інтереси людини слід розглядати як частину зв'язків між елементами екологічної системи.

Усе, що створює людина, є частиною біосфери – найбільшої природної системи. Люди можуть дистанціюватися від природи, але вони однаково повністю залежать від послуг, які вона надає.

Можна зробити висновок, що екологічна безпека є основою стійкого економічного розвитку та показником її складової структури. Соціально-економічний розвиток країни в даний час визначається станом довкілля та раціональним використанням наявного потенціалу природних ресурсів.

Тож, стійкий захист навколишнього середовища є провідним способом у вирішенні екологічних та соціально-економічних проблем, що гарантує населенню належні умови для життя, відповідний рівень розвитку та відкриває нові можливості.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ ТА ПОСЕРЕДНИЦТВО В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ

3.1 Екологізація міжнародних відносин

Термін «екологізація міжнародних відносин» описує процес поетапного та неодмінного поширення екологічних ідей, підходів та засад для всіх типів і форм міжнародних відносин з метою збереження природнього середовища та раціонального природокористування, забезпечення міжнародної екологічної безпеки та переходу до нової соціально-екологічної й економічної моделі розвитку світового співтовариства [47, с. 27].

У 1960-х роках було публічне визнання глобальної екологічної кризи, яка виникла через «трагедію спільного населення», яка полягає в тому, що як зацікавлені особи люди будуть надмірно використовувати спільні ресурси, такі як земля, прісна вода тощо. У 1970-х роках відбулася перша конференція Організації Об'єднаних Націй з цього питання, а до 1980-х років з'явилися зелені політичні партії та державна політика. Це збіглося з попитом на зелену теорію, щоб допомогти пояснити та зрозуміти ці політичні питання. До 1990-х років міжнародні відносини стали визнавати природне середовище все більш важливим джерелом питань.

Екологічна думка звертається до інтересів самої природи, а не лише до інтересів людства в природі. Зелена теорія фіксує цю орієнтацію в політичних термінах цінності та діяльності, і як зазначав Роберт Гудін у своїй роботі «Green Political Theory» [45], ми маємо розуміти – що та ким має бути оцінено і як це осмислити.

Зелена теорія належить до традиції критичної теорії в тому сенсі, що проблеми навколишнього середовища викликають питання про відносини між нами та іншими людьми в контексті спільного та колективного прийняття рішень. У свою чергу, це завжди піднімало питання про межі політичної спільноти. Щодо проблем навколишнього середовища, які виходять за межі, ці

питання приймають форму запитання, на якому рівні політичної спільноти ми повинні шукати рішення.

Введення екологічних питань у міжнародні відносини мало певний вплив, але їх теоретичне значення та практичні наслідки для політики можна розглядати як сумісні, так і як непримиримі з традиційними припущеннями та поточною практикою. Якщо розглядати з традиційного погляду, то екологічні проблеми можна просто додати до списку проблем, які вирішуються існуючими засобами. Якщо ж розглядати їх альтернативно, то ці проблеми можуть призвести до теоретичної та практичної трансформації. Оскільки теорія та практика пов'язані, коли екологічні проблеми кидають виклик існуючій практиці, вони також породжують нові питання, з якими повинна боротися теорія міжнародних відносин [48, с. 5–10].

Очевидні практичні виклики зміни навколишнього середовища ще не дуже змінили теорію міжнародних відносин, чи навіть її практику. Тривала поширеність конкурентних державних відносин не сприяє співробітництву з охорони навколишнього середовища чи заохоченню до екологічної думки. Проте відбувся теоретичний розвиток і певний практичний прогрес, а також з'явилася велика кількість літератури, яка розглядає різноманітні екологічні проблеми з різних теоретичних поглядів. Якщо це не є єдиним чітким баченням, то, безперечно, представляє довгостроковий погляд на спільне майбутнє людства.

Як правило, проблеми довкілля ховаються в текстах міжнародних відносин під іншими заголовками та з невеликим визнанням їх унікального теоретичного значення. Наука, присвячена екології, загалом приймає існуючу будову політичних, соціальних та економічних структур світової політики. Хоча, звичайно, існують й усталені форми критичного мислення, однак вони стосуються відносин усередині та між людськими спільнотами, а не взаємозв'язків людини з оточуючим середовищем.

Наприклад, лібералізм наголошує на індивідуальних правах вибору та споживання, але принципово не стурбований екологічними наслідками такого

споживання. Отже, більшість форм екологізму прагнуть встановити теоретичні позиції та практичні рішення через існуючі структури або відповідно до існуючої критики таких структур. Якщо вони менш критичні за орієнтацією, то ці погляди, ймовірно, будуть сумісні з ліберальною позицією в міжнародному співробітництві (розглядаючи міжнародну співпрацю як загальну користь для держав). Якщо він більш критичний за орієнтацією, то екологізм може приєднатися до критики капіталістичної світової системи (неправильного розподілу благ для людей), якщо не кинути виклик його відданості виробництву та споживанню як такому [48, с. 7–8].

Думка екологів, визначаючи зміни навколишнього середовища як проблему, намагається знайти місце для довкілля серед наших існуючих категорій інших проблем, а не вважати його дефініційним чи трансформаційним. Якщо він більш критичний за орієнтацією, то екологізм може приєднатися до критики капіталістичної світової системи (неправильного розподілу благ для людей), якщо не кинути виклик його відданості виробництву та споживанню як такому.

Ті, кого розчарувало невизнання екологічного виклику в міжнародних відносинах, звернулися до міждисциплінарної науки екології. Політична екологія дозволила як екологічній перспективі інформувати політичну думку, так і прийти до політичного розуміння наших екологічних обставин. Зокрема, наші обставини вже давно визначаються особливим шляхом розвитку, який залежить від надмірного споживання природних ресурсів. Зокрема, світові політико-економічні практики виробництва, розподілу та споживання спрямовані на задоволення безпосередніх людських потреб і бажань. Однак ці практики знайшли своє відображення в глобальній ринковій економіці, яка залежить від зростання і не призначена для досягнення екологічної стійкості чи визнання екологічних обмежень. Ця економіка забезпечила своєрідний матеріальний розвиток, але з такими нерівномірними вигодами та широко поширеною супутньою шкодою, вона не забезпечує розвиток людини в екологічному контексті.

З екологічної точки зору існує загальна критика розвитку і навіть, очевидно, прогресивних практик сталого розвитку. Добре відома модель Гаррета Хардіна «The Tragedy of the Commons» 1968 року [45], згідно з якою наш короткостроковий, індивідуальний, раціональний вибір знищує наші ресурси навколишнього середовища – була застосована до планети в цілому. Це трагічно, тому що ми бачимо, що знищення наближається, але, здається, не можемо або не хочемо нічого з цим робити. Ця неспроможність є більш ніж практичною проблемою, це глибокий теоретичний виклик. Хардін зазначав, що такі питання неможливо вирішити технічними засобами, адже вони потребують перегляду та зміни людських цінностей.

Виходячи за межі екології та політичної екології, зелена теорія більш радикально кидає виклик існуючим політичним, соціальним та економічним структурам. Зокрема, вона кидає виклик основним ліберальним політичним та економічним припущенням, у тому числі тим, що виходять за межі існуючих політичних спільнот.

Повертаючись до пана Гудіна та його роботи [55], варто зазначити, що відмінною рисою зеленої теорії є її посилення на послідовне моральне бачення, «зелену теорію цінності», яка діє незалежно від теорії практик або політичних сил. Наприклад, екологічна мораль може припускати, що людський матеріальний розвиток має бути обмежений в інтересах збереження нелюдської природи. Це обмежило б нашу свободу споживати стільки, скільки ми можемо отримати. Необхідність обмежити традиційні свободи говорить про підхід, який ставить природу вище за людей. Зелена теорія в цьому сенсі є екоцентричною.

Екоцентризм (екоцентрична думка) протистоїть антропоцентризму (людиноцентрична думка). Це відбувається не тому, що екоцентризм ігнорує людські потреби та бажання, а скоріше тому, що він включає те, що входить до ширшої екологічної перспективи. Екоцентризм надає перевагу здоровим екосистемам, оскільки вони є передумовою здоров'я та добробуту людини. Антропоцентризм ж навпаки, бачить лише короткострокову інструментальну цінність природи для людини.

Така екоцентрична і антропоцентрична відмінність лежить в основі зеленої теорії. Цілісна екоцентрична перспектива передбачає відмову від розколу між внутрішньою та міжнародною політикою, враховуючи, що довільні кордони між націями не збігаються з екосистемами. Наприклад, забруднення повітря та води може перетинати кордон, а зміна клімату вражає всі кордони та населення. Людські популяції екологічно взаємопов'язані. Це впливає на те, як ми спільно розуміємо транскордонні та глобальні екологічні проблеми та вирішуємо їх, залишаючи осторонь національні власні інтереси [47, с. 12; 54, с. 130].

Для міжнародних відносин внесок зеленої теорії допомагає нам переглянути взаємозв'язок між державою, економікою та навколишнім середовищем. Міжнародні відносини зазвичай розглядають це в контексті глобалізації, яка розглядається з обмеженої перспективи держав і ринків, але глобалізація також передбачає можливості для розвитку спільних глобальних екологічних цінностей. Зелена теорія має потенціал радикально кинути виклик ідеї суверенних національних держав, що діють у конкуренції, і, таким чином, є частиною поствестфальської тенденції в думках міжнародної спільноти.

Зелена теорія здатна запропонувати не лише альтернативний опис нашого світу, але й іншу логіку його розуміння – і те, як ми можемо діяти, щоб змінити його [47, с. 11].

Глобальні екологічні проблеми вимагають глобальних рішень. Тобто вони потребують, щоб ми розвинули наше розуміння «глобального» як альтернативного організаційного принципу і, можливо, звернулися до зелених соціальних рухів, а не до держав, щоб отримати теоретичні ідеї. Це породжує питання про те, чи потрібно людству відмовитися від ідеї країн із кордонами як досі актуальних для життя людей, або переробити їх у більш екологічно відповідний спосіб з посиланням на те, як люди живуть по відношенню до свого середовища. Ймовірно, це спричинить за собою більш глобальну, ніж локальну етику. Частково це залежить від нашого погляду на потребу в політичних структурах (великий уряд, малий уряд або взагалі його відсутність) та рівень або

ступінь їх розвитку. Наприклад, ми могли б сприяти централізованим глобальним політичним структурам, таким як інституція для управління питаннями навколишнього середовища, або дозволити різноманітним децентралізованим, навіть анархічним, взаємопов'язаним місцевим структурам з'являтися відповідно до обставин.

Децентралізація, або передача повноважень і прийняття рішень від центральних до місцевих рівнів, має певні привабливі риси, такі як самовизначення та демократична підзвітність. Здається, що з точки зору екології також є переваги, оскільки невеликі громади можуть більше залежати від безпосередніх місцевих ресурсів і, таким чином, бути більш схильними щодо піклування про довкілля. Місцеві громади більш схильні сприймати природне середовище та своє ставлення до нього в менш інструментальних термінах, розглядаючи його більше як свій дім, таким чином усуваючи одну з ключових причин екологічної кризи [47, с. 9–10].

Наприклад, концепція «біорегіоналізму», де людське суспільство організовано в межах екологічних, а не політичних кордонів, і на думку американського вченого Майкла МакДжинніса, піднімає інтригуючі питання знань, науки, історії, культури, простору та місця в екологічному контексті. Наприклад, наше почуття ідентичності може походити більше від знайомого середовища, ніж від ідеї національності, так що ми маємо більше успадкованих знань і розуміння нашого місцевого середовища, ніж нашого політичного положення. Проте є також ряд заперечень проти децентралізації або більшої локалізації прийняття рішень. До них належать занепокоєння, що це не сприятиме співпраці між громадами, оскільки воно є надто місцевим (надто виключно місцевим; постає проблема націоналізму), а це означатиме, що буде мало шансів на розробку ефективних механізмів вирішення глобальних проблем. По суті, це може просто відтворити суверенну державну модель політики в меншому масштабі [47, с. 15–21].

На сьогоднішній день теорія міжнародних відносин демонструє стурбованість трансформаціями в наших політичних спільнотах, але дещо

меншу стурбованість трансформаціями в наших екологічних спільнотах. Можливо, це тому, що людство ще не впевнене, як космополітичне глобальне почуття спільноти забарвлює наші місцеві відносини.

Зміна клімату є домінуючою екологічною проблемою нашого часу, спричиненою нашою залежністю від викопного палива. Зелена теорія допомагає нам зрозуміти це з точки зору довгострокових екологічних цінностей, а не короткострокових людських інтересів. Ці інтереси, як правило, переслідують держави через інвестиції в технології, але немає простого технічного рішення для такої проблеми, як зміна клімату, спричиненої діяльністю людини. З точки зору зеленої теорії, цей технічний глухий кут вимагає зміни людських цінностей і поведінки, а отже, відкриває можливість для політичних інновацій або навіть трансформаційних змін у глобальній політиці. Теорія міжнародних відносин може пояснити, чому зміна клімату є складним питанням для вирішення державами через економічну конкуренцію та стримування співпраці. Однак вона не може надати альтернативну структуру, щоб пояснити, як цю проблему можна вирішити [47, с. 23–25].

Точка зору зеленої теорії на зміну клімату розуміє її як прямий наслідок колективного вибору людей. Зокрема, ці рішення призвели до історично антропоцентричних економічних практик історично свавільних політичних груп (держав), які експлуатували природу у своїх власних короткострокових інтересах. Зміна клімату є очевидним прикладом несправедливості як до нинішніх, так і до майбутніх поколінь, які не несуть відповідальності за виникнення проблем. Тому вирішення потребує екоцентричної теорії цінності та більш етичного, ніж інструментального ставлення до людських стосунків у нашому спільному майбутньому. Зелена теорія допомагає нам переосмислити такі проблеми, як зміна клімату, з точки зору довгострокових екологічних цінностей, а не короткострокових політичних інтересів.

У світі держав, які несуть першочергову відповідальність перед власними громадянами, важко знайти прийнятний компроміс між негайним економічним добробутом і довгостроковим екологічним добробутом. Навіть за наявності

певної політичної згоди залишаються значні розбіжності щодо відповідальності за історичну зміну клімату та вартості адаптації до вже мінливого клімату, який найбільше впливає на найменш розвинене населення.

У будь-якому випадку, хоча міжнародні угоди формально виконуються урядами та іншими конституційними органами, ключовими чинниками змін є набагато ширше коло недержавних акторів, менших груп та окремих осіб, що може свідчити про анархію, а не про ієрархію. Підсумовуючи, зелене рішення проблеми зміни клімату може передбачати спільну роботу інституцій глобального управління та спільнот – здебільшого в обхід держави – для зменшення шкідливих викидів, захисту клімату та збереження планетарної екології, від якої залежить людство [49, с. 11].

Зелена теорія дає нам нову точку зору для аналізу цих подій. Це також дозволяє ширше екологічно розглядати наші спільні людські інтереси та наголошує на виборі, зробленому в рамках екологічних кордонів зміни клімату, а не політичних кордонів економічної переваги.

Тож, екологічна безпека перетворюється у сучасному світі на один з найважливіших вимірів. Довгий час вважалося, що розвиток глобальної економіки буде стабільним та безперервним і що природні ресурси – невичерпні. Екологічні проблеми, вважалося, пов'язані суто з технічним характером та вирішувалися також технічними способами і засобами. Технологічний оптимізм призвів до ілюзій щодо необмежених можливостей економічного зростання, а швидкий і стихійний технологічний наступ людства на природу, не враховуючи можливих наслідків, став причиною екологічних проблем сьогодення.

Теперішня глобальна екологічна безпека характеризується такими особливостями:

- 1) нестача та погіршення природних ресурсів або небезпечні для навколишнього середовища ситуації підсилюють конфлікти й загострюють напругу в межах держави та між ними;

- 2) екологічна співпраця є потенційним фактором, що стабілізує стосунки на міждержавному рівні, що збільшує напруженість, пов'язану із розподілом ресурсів;
- 3) процеси посилення діалогу та зміцнення взаємної довіри та відкритості в екосфері проходять повільніше, ніж утворюються нові конфлікти;
- 4) стан екологічної безпеки загрожує соціально-екологічній та економічній стабільності (масова міграція, спад добробуту, демографічні тенденції, руйнування та нестабільність соціальних інститутів тощо) [47; 48].

Глобальна екологічна безпека – це система міжнародних взаємовідносин, яка забезпечує збереження, раціональне використання, відновлення та поліпшення якості довкілля, а національне функціонування окремих країн виключає екологічну шкоду для окремих країн, так і світовій спільноті. Її також можна розглядати як процес регіоналізації, інтеграції, демократизації і лібералізації міжнародних зв'язків, що створює сукупність екологічних умов для життя людини і має вплив на діяльність інститутів, компаній, організацій через утворення особливих режимів взаємовідносин країн щоб запобігти небезпеці для навколишнього середовища.

Якщо ж порівняти Україну з іншими країнами у здатності вирішувати екологічні проблеми і досягати поставлених цілей у даній сфері, то її можна віднести до групи держав, які мають значне забезпечення природними ресурсами, але не вміють раціонально їх використовувати. Тому, можна зауважити, що сталий розвиток держави розвинутий неналежним чином, а отже необхідно спрямовувати увагу на вдосконалення стратегії сталого розвитку України. На сучасному етапі слід дотримуватися інтеграційних позицій головних концепцій економіки, спираючись на дотримання певних екологічних обмежень. Економічні перетворення мають ґрунтуватися на адекватних результатах трансформації та вирішенні природних проблем.

Тобто екологізацію потрібно провести у всіх вимірах спочатку на державному рівні, а потім займатися міжнародним.

Екологічна безпека має складну структуру, в якій економічні, соціальні, політичні, правові, психологічні та інші аспекти, як правило, пов'язані як індивідом, так і суспільством. Реалізація концепції екологічної безпеки на сучасному етапі полягає в усуненні джерел небезпеки, що становлять небезпеку для суспільства, особистості та держави, та перешкоджанню досягненню цілей державної політики охорони навколишнього середовища.

У ХХІ столітті людство піддається різним загрозам та вразливостям. Багато урядів вирішують екологічні загрози і дане питання вже є повною та серйозною частиною національної та міжнародної політики безпеки. Експерти з питань безпеки та сталого розвитку приносять нові розуміння та перспективи спільного інтересу, включаючи інформацію про ефективну передачу екологічних питань розробникам політики та іншим зацікавленим сторонам [47, с. 41–43].

Односторонні дії держав, що вживаються ними для охорони навколишнього середовища, вже давно не актуальні, малоефективні і непродуктивні. Таким чином, екологічна безпека постає перед фундаментальними засадами міжнародних відносин, таких як концепції національних інтересів і державний суверенітет.

Тож екологізація поетапно поширює екологічні ідеї та підходи у міжнародних відносинах. Відбувається це для того, аби зберегти навколишнє природне середовище, забезпечити раціональне природокористування та встановити стабільну міжнародну екологічну безпеку. Це також допоможе перейти на новий, вищий рівень соціально-екологічної та економічної моделі розвитку суспільства.

3.2 Екологічні загрози, як потенційні конфліктогени

Одними з основних викликів для міжнародної безпеки після завершення холодної війни стали екологічні загрози. Також варто наголосити на неоднозначному впливі на безпеку технологічного процесу, наслідків економічного та соціального розвитку, діяльності людства загалом.

Різні екологічні чинники визнають як загрозу через їх конфліктогенність, адже виснаження природних ресурсів та загалом погіршення стану навколишнього середовища усе частіше виступають передумовами як для національних, локальних чи регіональних, так і для глобальних, планетарних, тобто міжнародних конфліктів. Саме тому у відповідних Резолюціях Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй зазначається, що однією з головних компонентів міжнародної безпеки є екологічна безпека.

Невипадково англійський науковець Томас Мальтус ще наприкінці XVIII століття пов'язував майбутні проблеми людства з погіршенням стану навколишнього природного середовища, з виснаженням ресурсів тощо. Роберт Каплан, американський вчений, вирішив модернізувати дану думку й це було доволі успішно. У 1994 році у своїй роботі «Прийдешня анархія» він зазначив, що визначальним фактором конфліктогенності є невинна деградація довкілля. На основі стрімкого зменшення природних ресурсів виникають й продовжуватимуть виникати конфлікти, які будуть нести загрозу безпеці та похитнуть міжнародну систему й мова ведеться не тільки про її безпекову частину. На думку Каплана, ймовірніше, країни, які наразі не воюють між собою, почнуть це робити, якщо фактор довкілля продовжуватиме актуалізуватися [8]. Це означає, що політика не повинна бути відокремленою від питань екології.

Тут варто підкреслити, що Програма ООН з довкілля (ЮНЕП) провівши свої дослідження, виявила, що близько 50% громадянських війн за останні шістьдесят років були пов'язані саме з природними ресурсами, а починаючи з 1990 року, щонайменше 18 конфліктів фінансуються переважно їх експлуатацією [15].

Як і у звичайних конфліктах, так і в екологічних може застосовуватися посередництво. Однак практика вирішення екологічних конфліктів у такий спосіб не є дуже поширеною. Й тут може бути декілька варіантів чому так. По-перше, через недооцінювання екологічного фактору як такого, а, по-друге, через брак інформації, як посереднику діяти у подібних конфліктах, які методики та практики краще застосовувати, щоб не погіршити ситуацію. Хоча, якщо

обміркувати дане питання, медіація є більш ефективною у становищах, які пов'язані з екологією, аніж у тих, що базуються, наприклад, на структурній нерівності, адже в таких суперечках посередництво може стати відправною точкою для вирішення інших й більш обширних причин на, скажімо, більш ранніх етапах конфлікту.

Не виключатимемо і той факт, що у процесі медіації проблеми пов'язані з екологією частіше можуть розглядатися для того, аби закласти підґрунтя для створення поштовху та інституційної основи задля вирішення екологічних проблем не одразу під час переговорів, а згодом. Досягнути цього можна шляхом включення до мирної угоди певних положень про природні ресурси.

Часто в нестабільних або в тих державах, які вже постраждали від конфлікту, природні ресурси діють як потужні рушії подальшого екологічного конфлікту. Таку закономірність можна пояснити такими чотирма основними факторами:

1. Як правило, названі вище держави, мають, по-перше, слабкі інститути управління, а по-друге, обмежені можливості для вирішення спорів і врегулювання конфліктів.
2. Країни, що постраждали від конфлікту та певного роду нестабільні держави мають доволі несправедливий та непрозорий розподіл ресурсних доходів і вигод.
3. Представники громадянського суспільства у названих раніше країнах зазвичай обмежені у своїй здатності вимагати якоїсь ефективності, підзвітності та тим паче прозорості в управлінні мінерально-сировинними та іншими природними ресурсами.
4. Для держав відповідного типу характерна наявність недержавних суб'єктів, озброєних груп чи злочинних організацій, які мають значні стратегічні інтереси у підтримці нестабільності з метою отримання власних вигод (мова ведеться саме про прибуток) від незаконної експлуатації та торгівлі природними ресурсами [8; 15].

Тому виходячи з усіх вище наведених причин і факторів, варто вміло підбирати посередника. Для екологічних конфліктів може бути запропоновано два варіанти вибору. Перший варіант передбачає обмеженість знань медіатора про природні ресурси, тому він завжди покладається на команду фахівців, яка розуміється на цьому. Інший з яких передбачає медіатора з необхідним обсягом знань, які щільно пов'язані з природними ресурсами. Визначення експертів, необхідних для процесу медіації, безпосередньо варто пов'язувати зі складністю конфлікту, а також з потребами усіх сторін та цілями самої медіації. Використання посередництва як ефективного інструменту вимагає вміння адаптувати його до специфіки екологічних конфліктів, а також передбачає глибоке розуміння його обмежень.

Також зі своєї сторони посередник повинен бути неупередженим, як і у вирішенні будь-якого іншого конфлікту. Він повинен мислити креативно, інноваційно та, звісно ж, винахідливо. Бути розсудливим, тактовним та емпатичним – це теж нагальні потреби. Увагу варто звернути й на те, що суперечки про навколишнє природне середовище часто викликають високий рівень інтенсивності емоцій та градус напруги. У такому випадку медіація повинна розвинути взаємну повагу та довіру, які є необхідними для подолання емоційних факторів й всього іншого [15].

Медіація передбачає оцінювання причин та сторін конфлікту, якщо ж ми говоримо про екологічні конфлікти, то й оцінюватися будуть відповідно природні ресурси. Така оцінка зазвичай повинна мати інформацію про тип, кількість, якість та місце розташування природних ресурсів, що причетні до тієї чи іншої суперечки. Оцінка мусить надати розуміння привілеїв, які надають ці ресурси, яка від них залежність для існування, негативні наслідки їх експлуатації на даному етапі та у майбутньому, а також має надаватися огляд на економіку, яку вони підтримують. Важливо також оцінити, чи конфлікт спричинений суперечливою інформацією, яку мають різні сторони, чи невиконаними очікуваннями, обіцянками чи зобов'язаннями. Також буде корисно зрозуміти

тенденції попиту та пропозиції на ці природні ресурси, а також будь-які пов'язані з ними потрясіння тощо [19].

Отож, причинами конфліктів дедалі частіше виступають екологічні загрози, тому питання, що пов'язані з їх розв'язанням наразі набувають неабиякої актуальності. З осмисленням того факту, що довкілля, як суб'єкт, викреслити з міжнародних відносин неможливо, посередництво має зайняти виняткове місце у вирішенні подібних конфліктів, щоб забезпечувати і національну, і міжнародну безпеку. До того ж, на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин, існує неабиякий потенціал для пом'якшення подібної конфліктогенності, однак це питання потребує окремого більш детального дослідження.

3.3 Міжнародно-правове регулювання

Становлення міжнародного права навколишнього середовища як окремої галузі міжнародного публічного права почалося в 1970-х роках зі Стокгольмської конференції з навколишнього середовища в 1972 році. З того часу інтерес постійно зростає, й це є однією з найбільш швидкозростаючих сфер міжнародного права.

Чимало питань захисту навколишнього природного середовища, управління навколишнім середовищем та екологічною безпекою не можуть вирішуватися окремо в кожній країні. Тож для вирішення екологічних проблем всередині країни існує національна екологічна політика. А разом з національною екологічною політикою, розроблено міжнародну регіональну екополітику (для вирішення основних регіональних екологічних проблем, таких як захист ключових природних систем – морів, гір, басейнів рік, допомога відстаючим країнам регіону у вирішенні екологічних проблем тощо), а також розроблена глобальна екологічна політика (екологічні проблеми вирішуються на глобальному рівні – глобальне потепління через забруднення атмосфери, руйнування озонового шару, створення національних природних заповідників та глобальне спостереження за природними явищами та інше, укладання міжнародних договорів й угод, що є обов'язковими на рівні міжнародних

відносин у сфері глобальних ресурсів, скорочення загального забруднення тощо).

Необхідність співробітництва на міжнародному рівні у збереженні природи зумовлена багатьма факторами. З яких можна виділити такі найважливіші:

1. Безмежність навколишніх природних екологічних систем. Питання охорони навколишнього середовища та екологічної безпеки не завжди можуть вирішуватися певними окремими країнами, навіть якщо це найбагатші держави, що мають велику кількість ресурсів, способів та засобів для вирішення проблем такого типу. Глобальність природних процесів є необхідною передумовою для екоспівробітництва на міжнародному рівні.
2. Модернізовані методи глобалізації. Деякі державно-політичні способи життя вимагають певного підходу на глобальному рівні, а також вирішення глобальних питань докільця, які не можуть розглядатися окремо без включення до них економічних та соціальних проблем.
3. Бідні та економічно не розвинені держави. Такі країни відповідно не можуть самостійно вирішувати проблеми захисту своїх унікальних екосистем.
4. Держави із несприятливим політичним режимом. Вважається, що дані країни є зародками нестабільності та джерелами різноманітних загроз для екологічної безпеки. Звідки й виникає потреба у міжнародному регулюванні так званого «світового порядку», зокрема, і в питаннях охорони навколишнього природного середовища.
5. Країни з розвинутою економікою. Хоча ці держави є одними із найголовніших споживачів природних ресурсів, а також найчастіше й забруднювачами навколишнього середовища – вони все ж мають достатню кількість можливостей, способів та засобів для вирішення відповідних проблем та питань.

Також такі країни є основними осередками та джерелами фінансування різноманітних фондів, дослідницьких програм та міжнародних

організацій, які пов'язують свою діяльність зі збереженням та захистом довкілля [10].

Тож з початком розуміння, що погіршується стан навколишнього середовища, а окремі країни не в змозі самотійно вирішити такі проблеми, для полегшення співпраці – почала формуватися екологічна політика у 1970-х роках. Це призвело до того, що у більш ніж 100 країнах було задіяно спеціальні державні установчі постанови щодо вирішення існуючих екологічних проблем. З усвідомленням того факту, що необхідно захищати глобальні екологічні інтереси людства, було також розроблено концепцію екологічного суверенітету. Згодом західноєвропейські країни стали лідерами у керуванні екологічною політикою світу. А у 1991 році французький вчений Т'єрі Лаво поділив Європу на чотири великі різні регіони відповідно до їхньої екологічної політики:

1. Перший регіон (країни Південної Європи) з найнижчим рівнем вирішення екологічних проблем через їх низький рівень розвитку;
2. Другий (країни Північної Європи) – це регіон зі злагодженим насамперед соціально-економічним розвитком, а відповідно й екологічним;
3. Третій (країни Західної та Центральної Європи) – регіон, у якому через надмірно потужний рівень промислового розвитку не видається можливим зменшити сильне забруднення екології, хоча охорона навколишнього природного середовища розвинена на доволі високому рівні;
4. Четвертий регіон (країни Східної Європи) – має доволі високий рівень забруднення та при цьому недостатню фінансову спроможність, щоб подолати цю проблему [45, с. 28–34].

Міжнародне екологічне право стало одним з найбільш важливих механізмів у регулюванні питань охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. А міжнародні угоди та конвенції, що приймаються на конференціях, форумах та з'їздах є основними документами міжнародного екологічного права.

Міжнародне занепокоєння, на яке поширюється законодавство про охорону навколишнього середовища, включає: зміну клімату, включаючи виснаження озонового шару та глобальне потепління, опустелювання, знищення вологих тропічних лісів, морське забруднення пластиком із суден, міжнародну торгівлю видами, що перебувають під загрозою зникнення (наприклад, торгівлю слоновою кісткою), транспортування небезпечних відходів до країн третього світу, вирубка лісів, захист водно-болотних угідь, розливи нафти, транскордонне ядерне забруднення повітря (наприклад, Чорнобиль), скидання небезпечних відходів, виснаження ґрунтових вод, міжнародна торгівля пестицидами та кислотні дощі. Екологічне право також перетинає інші галузі міжнародного права, такі як комерційне/підприємницьке право, торгівля та права людини [48].

Міжнародне співробітництво у формі договорів, угод та резолюцій, створених міжурядовими організаціями, а також національні закони та правила використовуються для захисту навколишнього природного середовища. Оскільки основна відповідальність за захист довкілля залишається на національному та місцевому рівнях, муніципальні закони та нормативні акти, пов'язані з навколишнім середовищем, все частіше користуються попитом.

Міжнародне екологічне право впливає переважно з трьох джерел:

- 1) міжнародного звичаєвого права;
- 2) міжнародних договорів;
- 3) судових рішень міжнародних судів [49, с. 60].

Міжнародне звичаєве право відноситься до набору неписаних законів, які виникли внаслідок широкого розповсюдження звичаїв і використання серед націй. Приклади екологічного міжнародного звичаєвого права включають попередження сусідньої країни про велику технологічну аварію, яка може повпливати на стан навколишнього середовища.

Міжнародні договори є відносно найновішим і найефективнішим джерелом міжнародного екологічного права. Суверенітет націй залишається основною перешкодою для всіх форм міжнародного права. Принцип суверенітету стверджує, що кожна нація має повний контроль над діяльністю в межах своїх

кордонів, якщо ця нація добровільно не відмовиться від певної частини контролю. Держави можуть «скасовувати» певну частину свого суверенітету через двосторонні або багатосторонні міжнародні договори.

Рішення міжнародних судів або арбітрів, таких як Міжнародний суд або Міжнародний трибунал з морського права, також формують міжнародне екологічне право. Арбітражна справа «Trail Smelter dispute» 1938 і 1941 років, одна з найперших справ у сфері міжнародного екологічного права, стосувалася суперечки між Сполученими Штатами та Канадою щодо забруднення повітря з канадської плавильної фабрики. Забруднення перетнуло американо-канадський кордон і знищило посіви в штаті Вашингтон. Через 15 років міжнародна арбітражна група встановила відомий принцип «забруднювач платить» – ключову основу міжнародного екологічного права. Принцип «забруднювач платить» передбачає, що якщо забруднення однієї країни завдає шкоди іншій країні, то країна-забруднювач повинна заплатити, щоб відшкодувати завдану шкоду [20].

Знищення екосистем і використання дикої флори і фауни були першими екологічними проблемами, які привернули широку увагу міжнародної спільноти. У 1963 році Міжнародний союз охорони природи (англ. – International Union for Conservation of Nature), який займається збереженням навколишнього середовища, закликав усі країни вжити заходів для захисту видів, що знаходяться під загрозою зникнення. Після конференції з цього питання 80 країн оприлюднили Конвенцію про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що перебувають під загрозою зникнення, також відому як Вашингтонська конвенція (англ. – Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora) [39]. Вашингтонська конвенція – міжнародна угода, спрямована на захист рослин і тварин, що знаходяться під загрозою зникнення, шляхом регулювання торгівлі цими видами або продуктами отриманими з них. З моменту набуття чинності в 1975 році Вашингтонська конвенція отримала широку міжнародну підтримку. Наразі учасниками конвенції є 172 країни.

Крім мирного вирішення екологічних конфліктів, міжнародне екологічне право також покладається на баланс між екологічними обмеженнями планети та світовою економікою, що постійно зростає, щоб запобігти незворотній шкоді навколишньому природному середовищу. Сьогодні уряди регулярно зустрічаються, щоб обговорити загальну стійкість планети або обговорити одну з буквально сотень двосторонніх, регіональних і глобальних угод, спрямованих на вирішення певної екологічної проблеми, поки не стало надто пізно [24].

Після Стокгольмської конференції 1972 року країни взялися за амбітний графік переговорів щодо міжнародних екологічних угод. Сьогодні ці договори становлять основу міжнародного екологічного права. Їх можна згрупувати в договори, спрямовані на:

- 1) захист глобальної атмосфери, включаючи запобігання зміні клімату та виснаженню озонового шару;
- 2) збереження дикої природи та біологічного різноманіття;
- 3) управління океанами та морським середовищем;
- 4) регулювання глобального руху хімічних речовин, відходів та інших небезпечних речовин [24; 42].

Варто розглянути й представницькі глобальні екологічні угоди, кількість держав-учасниць, коли були відкриті для підписання та коли вони набули чинності (таблиця «Глобальні екологічні угоди»).

«Глобальні екологічні угоди»

Таблиця 3.1

Представницькі глобальні екологічні угоди	Кількість держав-учасниць	Відкрито для підписання	Набули чинності
Рамсарська конвенція про водно-болотні угіддя	168	1971 рік	1975 рік
Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої	190	1972 рік	1975 рік

культурної і природної спадщини			
Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES)	178	1973 рік	1987 рік
Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин	120	1979 рік	1983 рік
Конвенція ООН з морського права	168	1982 рік	1994 рік
Монреальський протокол	197	1985 рік	1988 рік
Базельська конвенція про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням	181	1989 рік	1992 рік
Конвенція про охорону біологічного різноманіття	193	1992 рік	1993 рік
Рамкова конвенція ООН про зміну клімату	195	1992 рік	1994 рік
Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням	195	1994 рік	1996 рік
Кіотський протокол	192	1997 рік	2005 рік
Роттердамська конвенція	154	1998 рік	2004 рік
Картахенський протокол про біобезпеку	166	2000 рік	2003 рік
Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі	179	2001 рік	2004 рік
Паризька угода	166	2015 рік	2016 рік

Представлені у таблиці угоди є найбільш відомими через свою глобальність, кожна з яких має велику кількість держав-учасниць, які зобов'язалися виконувати та підтримувати вказані там положення [49, с. 73–80].

Однак найбільш популярними та такими, чиї питання стоять на порядку денному постійно, особливо серед населення країн-учасниць, є Кіотський протокол та Паризька угода.

Відповідно до Протоколу, необхідно стежити за фактичними викидами країн та вести точний облік проведених торгів. Системи реєстрації відстежують і фіксують транзакції Сторін за механізмами. Секретаріат ООН з питань зміни клімату, що базується в Бонні, Німеччина, веде міжнародний журнал транзакцій для перевірки відповідності операцій правилам Протоколу. А основною метою Паризької угоди є зміцнення глобальної реакції на загрозу зміни клімату, зберігаючи глобальний темп зростання температури в XXI столітті набагато нижче 2 градусів за Цельсієм над доіндустріальним рівнем і докладати зусиль для обмеження підвищення температури ще до 1,5 градусів Цельсія. Крім того, угода має на меті посилення спроможності країн вирішувати проблеми наслідків зміни клімату та приведення фінансових потоків у відповідність до низьких викидів парникових газів та стійкості до клімату. Паризька угода вимагає, щоб всі Сторони докладали максимум зусиль завдяки національно визначеним внескам, а також передбачає покращену структуру прозорості міжнародних дій та загальної підтримки [46, 50].

Тож міжнародне екологічне право розвинулося як частина міжнародного права в середині двадцятого століття. Незважаючи на те, що в дев'ятнадцятому столітті природоохоронні рухи розвинулися в багатьох країнах, ці рухи зазвичай стосувалися проблем навколишнього середовища лише в одній країні. Проте зростаюча кількість наукових даних про навколишнє середовище з 1950-х і 1960-х років ілюструє глобальні екологічні потрясіння, а також потребу в багатонаціональному вирішенні екологічних проблем. Встановлено, що забруднення повітря і води, та інші екологічні проблеми часто мають наслідки, які виходять далеко за межі будь-якої окремої країни. Наприкінці 1960-х років

міжнародне співтовариство зрозуміло, що потрібен міжнародний підхід до вирішення екологічних питань.

РОЗДІЛ 4

КЕЙС УКРАЇНИ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

4.1 Співробітництво України з міжнародними організаціями

Із закінченням холодної війни послабилась монополія військово-політичного сектору в теорії та практиці міжнародної безпеки. Людство зіткнулося з низкою нових загроз, серед яких – загрози навколишньому середовищу. Для України доказом наближення кардинально іншої доби міжнародної безпеки стала Чорнобильська катастрофа. Співробітництво з міжнародними організаціями відіграло важливу роль у становленні нашої держави в якості незалежного суб'єкту світової політики, а також формуванні сектору безпеки.

Варто пригадати, що природоохоронне законодавство України почало формуватися лише наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років [34]. Під час його формування не враховувався тогочасний стан промислового комплексу, особливо не бралися до уваги наслідки радянської моделі індустріалізації, які можна назвати ключовим джерелом поточної важкої ситуації в країні. Також свого часу не було продумано процес екологічного перетворення з наявного в цільовий стан, не поспішали й трансформувати економічну модель, яка ґрунтувалася на видобутку корисних копалин та важкій промисловості. Тож велика кількість державних екологічних програм мали цілком формальний характер, у результаті чого екологічна трансформація була невпорядкованою.

Україна активно залучена до співробітництва з міжнародними організаціями в сфері охорони довкілля, а саме в таких основних напрямках, як: зміна клімату; охорона озонового шару; охорона природи; управління відходами; якість атмосферного повітря; управління водними ресурсами; промислові забруднення; забезпечення ядерної та радіаційної безпеки тощо [4].

Україна послідовно та цілеспрямовано виконує міжнародні угоди та зобов'язання за Кіотським протоколом, Паризькою угодою, Конвенцією про транскордонне забруднення повітря на великі відстані, Конвенцією про охорону

біологічного різноманіття, Конвенцією про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті тощо.

Наша держава залучена до співпраці з низкою міжнародних організацій, які в одному такому дослідженні детально розглянути неможливо. Тому візьмемо до уваги лише такі найголовніші, як: ООН, ОБСЄ та МАГАТЕ, а також Всесвітній фонд дикої природи.

Щодо Організації Об'єднаних Націй, то тут варто розглянути Програму розвитку ООН, так як ця організація допомагає Україні вирішувати проблеми на усіх рівнях та у всіх напрямках, пропонуючи свої найкращі практики, впроваджуючи проекти, консультуючи та підтримуючи потенціал в розвитку екологічної політики. Також сторони співпрацюють задля зменшення негативного впливу на навколишнє середовище України через зміну клімату. Співпраця регламентується угодою між Урядом України і Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй від 18.06.1993 року [30].

Учасницею Організації з безпеки і співробітництва в Європі Україна стала з 30 січня 1992 року. До основних напрямів діяльності Організації, згідно з Гельсінським Заключним Актом, належать питання, що стосуються декількох сфер, включаючи гуманітарні, безпекові та питання, що стосуються довкілля. ОБСЄ в Україні окрім безпекових питань приділяє увагу й екологічним питанням на сході України, оскільки екологічні проблеми негативно впливають на усі сфери життя. Співробітництво сприяє оцінці та аналізу стану довкілля, мінімізації екологічних наслідків збройного конфлікту. У перспективі є відновлення навколишнього середовища [32].

Співробітництво з МАГАТЕ сфокусоване, перш за все, у напрямі подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Агентство надає технічну та консультативну допомогу. Сприяє впровадженню своїх навичок у практичну площину української діяльності на атомних електростанціях. МАГАТЕ залучає українських фахівців до участі в наукових конференціях та до розробки методологічних документів в сфері використання ядерної енергії. Регламентується угодою між Україною та Міжнародним агентством з атомної

енергії про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї [29].

Україна співпрацює і з Всесвітнім фондом дикої природи (англ. World Wide Fund for Nature) [60]. Особливо це співробітництво стало актуальним з початком повномасштабної війни в Україні. Адже, війна спричинила величезні людські страждання та руйнування інфраструктури, а також природного середовища, що має довгострокові наслідки для українського народу та економіки. Понад 6 мільйонів людей не мають або мають обмежений доступ до чистої води, а понад 280 000 гектарів лісів було знищено або вирубано.

Очевидно, що Україні знадобиться найбільший план реконструкції в Європі з часів Другої світової війни. Планування післявоєнної реконструкції вже розпочато, коли український уряд представив проект плану відновлення на міжнародній конференції високого рівня з відновлення України в Лугано 4-5 липня 2022 року. На конференції ключові учасники взяли на себе зобов'язання щодо сталого розвитку як одного з ключових принципів відновлення [4; 27].

Звіт World Wide Fund for Nature та Boston Consulting Group пропонує шлях до досягнення цілей сталого розвитку. Він показує, що, незважаючи на жахливі обставини, якщо стійкий розвиток зробити основою та належним чином впроваджувати реформи, ці зусилля можуть сформувати стійку модель економічного розвитку для України, Європи та світу загалом. Звіт, розроблений спільно з Всесвітнім фондом природи WWF в Україні, який тісно співпрацює з іншими соціальними та екологічними організаціями, академічними та діловими колами, має на меті залучити голос громадянського суспільства до порядку денного реконструкції, що є дуже важливим у демократичному світі.

Модернізація української економіки та інфраструктури повинна відбуватися таким чином, щоб співпрацювати з природою, та аж ніяк виступати проти неї, це надасть багато переваг, включаючи підвищення безпеки з меншою залежністю від імпорту викопного палива та прискорений економічний розвиток і створення робочих місць. Така реконструкція може ще більше пришвидшити інтеграцію України в ЄС [27].

Також важливим фактом є те, що після Революції Гідності та підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 році Україна активізувала свої зусилля щодо подолання екологічних викликів. Країна зробила багато кроків, щоб відновити та зберегти свій природний капітал, інтегрувати екологічні проблеми в економічний розвиток та прискорити перехід до зеленої та низьковуглецевої економіки. Нещодавно прийнята «Стратегія державної екологічної політики України на період до 2030 року» та План дій до неї до 2025 року встановлювали більш амбітні цілі щодо зменшення забруднення та більш ефективного використання природних ресурсів, а Оновлений національно-визначений внесок зобов'язує країну зменшувати викиди парникових газів до 2030 року.

Було розпочато й плани щодо припинення видобутку вугілля соціально відповідальним способом, що супроводжується зусиллями щодо підвищення енергоефективності будівель. Україна також досягла значного прогресу в частковій лібералізації тарифів на газ і скороченні екологічно шкідливих субсидій на вичопне паливо. Також було створено комплексні системи для вимірювання прогресу у впровадженні екологічної політики та екологізації економіки України. Зусилля України щодо переходу до більш зеленої економіки підтримали міжнародні партнери, зокрема Організація економічного співробітництва та розвитку [27].

Було зроблено й важливі кроки для реформування екологічного врядування в Україні, тоді як реформа екологічного законодавства чітко дотримувалася положень Угоди про асоціацію. Було докладено зусиль для залучення галузевих міністерств та бізнесу до зеленого переходу. Важливим механізмом міжгалузевої координації зеленого порядку денного став міжміністерський орган із впровадження Європейської зеленої угоди в Україні, який очолює віце-прем'єр-міністр.

Ці реформаторські зусилля почали приносити відчутні результати. Адже протягом 2010-2020 років частка відновлюваних джерел енергії в загальному обсязі первинного енергопостачання за цей період зросла більш ніж удвічі, як і

частка відновлюваних джерел енергії в кінцевому споживанні енергії, яка становила 7,4% від загального обсягу в 2019 році. Частка природоохоронних територій зросла, досягнувши майже 7% загальної території країни у 2020 році [4].

Отже, Україна всіляко залучена до співпраці з міжнародними організаціями в сфері охорони довкілля. Таке співробітництво дає змогу ефективніше вирішувати актуальні проблеми національної безпеки, інтегруватися до світової спільноти, брати активну участь у формуванні порядку денного екологічної безпеки та залучати фінансову допомогу для вирішення внутрішніх проблем в сфері захисту навколишнього середовища. Україну ж зі свого боку розглядають як надійного та вигідного партнера, який має науково-технічний потенціал. Тому співробітництво можна назвати взаємовигідним.

4.2 Екологічний вимір війни в Україні

Війна приносить з собою розруху всього, але вона теж має свої правила, яких Російська Федерація показово не дотримується. Її дії є невиправданими та такими, що порушують усі норми міжнародного права, не виключенням яких є і питання щодо охорони навколишнього природного середовища та сталого розвитку. І ці норми почали порушуватися Росією не з 24 лютого 2022 року, а ще, як мінімум, 8 років тому.

Не беруться до уваги й Женевські конвенції, а саме додатковий протокол, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, де, зокрема у статті 35 частини III розділу I, йдеться про вимогу до держави, яка веде війну, захищати навколишнє природне середовище. Тобто заборонені будь-які засоби чи методи агресії, які мають на меті або можуть завдати хоч якоїсь шкоди довкіллю [18].

У Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища і розвитку, Принцип 24 наголошує на тому, що війна неминуче має руйнівний характер у питаннях процесу сталого розвитку [6]. Це ще одна причина, чому держави мають поважати міжнародне право, яке забезпечує захист навколишнього

середовища та співпрацювати, якщо буде така потреба, у питаннях його подальшого відновлення та розвитку.

Чи варто зауважувати той факт, що українська економіка здебільшого побудована на важкій промисловій діяльності, зокрема на сході країни. Багато об'єктів там перебувають у критичному стані через війну, яка розпочалася ще у 2014 році. Тисячі занедбаних промислових об'єктів, затоплені вугільні шахти, відсутність технічного обслуговування та ще низка проблем, які через окупацію частини Донбасу призвела регіон до межі екологічної катастрофи. А з початком повномасштабної війни, уся територія України може зазнати такої катастрофи. До того ж існує дуже велика ймовірність, що дана проблема зачепить зокрема й сусідні держави, адже екологічні катастрофи зазвичай перетинають кордони та завдають довготривалої шкоди навіть не залученим сторонам.

З кожним місяцем розмах і масштаби звірств Росії в Україні зростають і приносять багато біди. За людською та соціально-економічною катастрофою ховається ціла низка екологічних катастроф, які вражатимуть екосистеми України протягом декількох наступних поколінь. Шкода навколишньому середовищу підпадає під дві широкі категорії, обидві з яких актуальні в Україні: прямий негативний вплив на екосистеми та екологічні біозаповідники та пов'язані з цим наслідки для здоров'я населення. Постійне безпричинне руйнування російськими артилерійськими залпами та ракетами включає енергетичну інфраструктуру, танкери для зберігання нафти, нафтопереробні заводи, бурові платформи, газові споруди, газорозподільні трубопроводи, шахти, промислові майданчики, агропереробні підприємства, очисні споруди, споруди водопостачання, насосні станції та інші трубопроводи тощо.

Зокрема, згідно зі звітами Програми ООН з навколишнього середовища, було пошкоджено ядерні об'єкти, а також сховища ядерних відходів та інші місця, де зберігаються небезпечні та токсичні хімікати. Після кожної повені та сильних опадів ці токсичні хімікати проникають у ґрунтові води та виливаються у водні шляхи України [57, с. 3].

Війна, анархічна та беззаконна діяльність, тим не менш поверхнево регулюється міжнародними конвенціями, такими як Женевські конвенції, які забороняють серйозну та постійну шкоду навколишньому середовищу. За певних обставин Міжнародний кримінальний суд визнає такі дії військовими злочинами. Наприклад, під час першої війни в Перській затоці в 1991 році, Ірак підпалив сотні нафтових свердловин у Кувейті та скинув мільйони галонів нафти в Перську затоку. Кувейт вимагав від Іраку репарацій. Через численні засудження Ради Безпеки ООН, на основі яких можна було побудувати справу, Комісія з компенсацій ООН зобов'язала Ірак виплатити майже 53 мільярди доларів за завдані збитки, частина з яких пішла на шкоду, пов'язану з навколишнім середовищем і здоров'ям людей. Проблема полягає в тому, що міжнародні закони про охорону навколишнього середовища є нечіткими і здебільшого такими, що не виконуються системою ООН. Міжнародний кримінальний суд засуджує осіб за військові злочини. Справа України, яка не може покладатися на засудження з боку Ради Безпеки через право вето Росії, мала б пройти через Міжнародний суд ООН. Хоча певною мірою було б важко відокремити попередню деградацію навколишнього середовища в Україні за часів радянської епохи від нинішніх збитків під час війни. В Організації Об'єднаних Націй триває робота над визначенням набору правових принципів, якими керуватимуться майбутні судові переслідування. Підрозділ ООН під назвою «Комісія міжнародного права» розробив набір із 28 принципів, які не мають обов'язкової сили, але роз'яснюють, як міжнародні військові закони застосовуються до навколишнього середовища та відповідальності за постконфліктні репарації та реконструкцію [57].

Комісія міжнародного права ООН щодо захисту навколишнього середовища зазначає, що територія, яка має велике культурне та екологічне значення, визначається як охоронна зона та має бути захищена від будь-якого нападу, доки вона не містить військових цілей.

Тож має велике та важливе значення документування відповідних злочинів. Тому з цією метою президент України Володимир Зеленський 21 квітня 2022

року створив Національну раду з відновлення України від наслідків війни. У раді створено робочу підгрупу з питань екологічної безпеки, яку очолює міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець. Як перший крок, група екологічної безпеки фіксує всі випадки екологічних злочинів з боку окупаційних російських військ, щоб у майбутньому вимагати відшкодування збитків у міжнародних судах [57, с. 4].

Коли Росія вторглася на Донбас у 2014 році, він включав Донецьку та Луганську області, які є центром вугільно-промислового регіону України. У той час сепаратистська адміністрація закрила та покинула багато вугільних шахт. Як наслідок, багато шахт були затоплені через дощі, а підвищення рівня ґрунтових вод призвело до переливу шахтних вод у річки. Кислотний дренаж із шахт є однією з найсерйозніших загроз для водних екосистем у шахтах. Без безперервного відкачування та очищення дренажних вод шахт, кислі води можуть спустошувати річки, струмки та водну фауну протягом більш ніж одного покоління. Зруйновані очисні споруди викидають стічні води в українські річки, а російське спустошення Маріуполя, зосередженого на металургійному заводі «Азовсталь», становить серйозну загрозу для прибережних екосистем Азовського моря. Облога Маріуполя почалася 2 березня і завершилася 20 травня, коли українські сили, що залишилися на «Азовсталі», здалися. За цей час комбінат «Азовсталь» зазнав нещадного бомбардування, знищивши всю наземну інфраструктуру, а також хімічні склади та сміттєзвалища, й з цих ділянок відбувся витік отруйних хімікатів у ґрунтові води та Азовське море.

Занедбані та неконтрольовані місця захоронення токсичних відходів, які були пошкоджені потужними артобстрілами, значно посилюють екологічні ризики. 18 травня Маріупольська міськрада заявила, що витік із сміттєзвалища комбінату «Азовсталь» може призвести до потрапляння тисяч тонн концентрованого розчину сірководню в навколишні води, що може спричинити екологічну катастрофу в Азовському морі. Місце зберігання шлаку та відходів знаходиться на самому березі моря. Ділянка огорожена підірними стінами, які були ослаблені постійними місячними російськими бомбардуваннями [57].

Коли 24 лютого почалося вторгнення в Україну, металургійний комбінат «Азовсталь» вжив заходів для зменшення потенційної шкоди навколишньому середовищу в разі удару. Коксові батареї та доменні печі були закриті, і вони більше не становили небезпеки для жителів. Тож в той час як українців бомблять, вони все одно роблять усе можливе, щоб зменшити шкоду екологічній інфраструктурі, а росіяни звісно ж використовують усі засоби пропаганди та дезінформації, щоб заперечити та відвернути увагу від своєї власної провини в цих екологічних військових злочинах. Російська пропаганда є великою, швидкою, повторюваною та безперечною.

Національний науково-дослідний інститут оборони (National Defense Research Institute) назвав російську модель пропаганди, як «пожежний шланг зі струменем брехні» [57]. Адже безперервно поширюється велика кількість інформації, до того ж неправдивої. Пригадаймо тут катастрофічну подію, яка сталася 18 серпня 1941 року, коли Червона армія, відступаючи на схід перед наступаючими німецькими військами, знищила Дніпровську гідроелектростанцію. За оцінками, в результаті повені від дамби загинуло близько 100 000 нічого не підозрюючих цивільних осіб. Руйнування цієї дамби було одним із військових злочинів, перерахованих на Нюрнберзькому процесі, за причетністю німців, хоча насправді винні в цьому були радянські сили. Світ не може допустити таких відвертих фальсифікацій, щоб очорнити Україну, коли йдеться про відповідальність за військові злочини Росії.

На екосистему впливає безліч факторів. Якщо коротко, то основними чинниками забруднення, якщо не враховувати самі бойові дії, можуть бути атаки на місця зберігання палива та склади боєприпасів. Коли горять нафтогазові склади, йде загроза як на довкілля, так і на здоров'я населення. Відбувається забруднення повітря та вплив небезпечних речовин на стічні води, які в подальшому просочуються в ґрунт, впливають на якість підземних, поверхневих вод і на місцеві екосистеми [6; 7].

Розповсюдження токсичних парів та небезпечних матеріалів відбувається безпосередньо через бойові дії, вибухи на складах з боєприпасами та тоді, коли

проводяться розмінування. Женевський міжнародний центр гуманітарного розмінування здійснив аналіз, в якому окреслив як небезпечні речовини від боєприпасів впливають на людину та як вони можуть впливати на екосистему. Наприклад, певні типи ґрунтів по-різному взаємодіють з унікальними фізико-хімічними властивостями вибухових речовин, і певний вплив на навколишнє середовище може проявитися лише через декілька років після первинного забруднення [7]. Тож ще не одне подібне дослідження варто провести для того, аби точно зрозуміти причинно-наслідковий ланцюжок впливу бойових дій на довкілля і здоров'я людей. В даному випадку, незважаючи на попередні військові дослідження, посібник розробки женеvського міжнародного центру гуманітарного розмінування стає відправною точкою для вивчення впливу війни в Україні на екологічні фактори.

Пошкодження критичної інфраструктури, як-от електростанцій чи водних споруд, несуть прямі та довгострокові ризики для суспільства та довкілля. Адже електростанції містять небезпечні речовини, а станції фільтрації води мають великі запаси хлору, що й створює серйозні ризики. А відсутність електроенергії може перешкоджати функціонуванню водонасосних станцій, позбавляючи населення доступу до чистої води, через що з'являються ризики інфекційних захворювань [15].

Війна Росії в Україні спричинила негайні та довгострокові наслідки для здоров'я людей, а також широко поширену та серйозну шкоду навколишньому середовищу.

Незважаючи на те, що Україна має зосередитися на усуненні ризиків у короткостроковій перспективі, після війни може відбутися зелене відновлення, згідно з даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Якщо розвивати думку про екологічну шкоду в Україні далі, то Організація економічного співробітництва та розвитку стверджує, що вторгнення Росії загальмувало той прогрес, якого вона вже була досягла в екологічних викликах до початку війни [19].

Згідно зі звітом організації [19], постійні обстріли завдають широкомасштабної та серйозної шкоди навколишньому середовищу, природним ресурсам та інфраструктурі України. Що включає в себе ліси, наземні та морські екосистеми, а також промислові об'єкти, транспортну інфраструктуру та будинки тощо.

Водопостачання, каналізація та інфраструктура управління відходами також постраждали в Україні. Результатом цього є «негайні та довгострокові наслідки для здоров'я людини та екосистем».

Повітря, вода та ґрунт в Україні забруднені токсичними речовинами через «постійний шквал ударів» по інфраструктурі, як-от нафтопереробні заводи, хімічні заводи, енергетичні об'єкти, промислові бази та трубопроводи. Пожежі та обвалення будівель додають проблеми. Це створює ризик довгострокових загроз здоров'ю, таких як рак, респіраторних захворювань й інших хвороб. До того ж, вплив буде відчутний за межами кордонів України та сукупно створюватиме «серйозні ризики для здоров'я для всіх» [22].

Пошкодження інфраструктури водопостачання в Україні означає, що приблизно 1,4 мільйона людей в країні зараз не мають доступу до води, яку можна безпечно використовувати для повсякденних потреб, а особливо для потреб організму, тобто відсутність питної води. Та ще приблизно 4,6 мільйона людей мають обмежений доступ до води.

В Україні рівень відходів «різко» зріс через військові операції. Це включає військові транспортні засоби та техніку, які пошкоджені або покинуті, уламки снарядів, цивільні транспортні засоби та будівельне сміття. Також є незібрані побутові та медичні відходи.

Деякі з цих відходів є токсичними і потребуватимуть спеціального поводження, транспортування та утилізації. Наприклад, медичні відходи та осколки снарядів. Будівельне сміття також може містити токсичні речовини, такі як азбест – волокнистий мінерал, який може пошкодити легені, – і важкі метали, такі як свинець і ртуть, які пов'язані з кількома ризиками для здоров'я.

За оцінками України, орієнтовно 900 природних територій, які країна охороняє, постраждали від військової діяльності Росії. Близько 30% усіх заповідних територій України – 1,2 мільйона гектарів – потерпають від наслідків війни [60].

Ліси були знищені пожежами внаслідок обстрілів і неналежного використання їх російськими військами, багато з них усяні знищеними або покинутими військовими транспортними засобами.

Залишки боєприпасів в Україні становлять прямий ризик для здоров'я населення. Адже через них просочуються токсичні речовини в ґрунт і впливають на якість поверхневих і підземних вод. До небезпечних речовин належать важкі метали, що використовуються в боєприпасах, вибухові сполуки та паливо від ракет [24].

Велика кількість покинутих або пошкоджених військових транспортних засобів містить токсичні матеріали, які становлять небезпеку для цивільних осіб і навколишнього середовища і потребують обережного поводження під час їх збору та утилізації.

У короткостроковій перспективі в центрі уваги України має бути «усунення та зменшення» безпосередніх ризиків для здоров'я людей та навколишнього середовища від наслідків війни. Збір, обробка та безпечна утилізація «великої кількості» військових та інших відходів допоможе зменшити безпосередні ризики для здоров'я.

Ремонт і реконструкція «більш ефективної екологічної інфраструктури» також буде невідкладним пріоритетом. Це буде необхідно для забезпечення питної води та санітарних умов, а також для збору, зберігання та переробки відходів, причому в першу чергу потрібно усунути найбільші ризики для здоров'я людини [24; 43; 56, с. 31–32].

У довгостроковій перспективі Україна зможе використати свою післявоєнну реконструкцію для «фундаментального перетворення» до зеленої економіки з нейтральним викидом вуглецю.

Організація Об'єднаних Націй провела початковий моніторинг впливу війни в Україні та він вказує на значний вплив на міське та сільське середовище, який може залишити країні та регіону токсичну спадщину для майбутніх поколінь. Тож, війна не оминула навколишнє середовище, базу природних ресурсів та інфраструктуру.

Отже, небезпека та забруднення, які приносить війна, можуть мати серйозні довгострокові ризики для суспільства та навколишнього середовища. І хоч здається, що це не найперша проблема на фоні війни, насправді ж їй варто приділяти більше уваги вже зараз, щоб потім не було запізно. До того ж, війна проти України є очевидним доказом взаємозалежності різних аспектів міжнародної безпеки, а також локального, національного та міжнародного рівнів проблеми. Тому варто чітко усвідомлювати той факт, що довкілля заслуговує на значну роль на етапі поствоєнної реконструкції. Дане усвідомлення має бути присутнім як і в українського суспільства, так і у міжнародній спільноті, для якнайкращого та якомога швидшого відновлення.

ВИСНОВКИ

Проблеми навколишнього середовища та різні екологічні загрози виступають у сучасному світі одними з найвагоміших викликів для міжнародної безпеки. Адже на даному етапі рівень міжнародної правової обізнаності в суспільстві призвів до розуміння того, що проблеми екології не потрібно розглядати як проблеми, які виникли самі по собі, але й як результат, внаслідок людської діяльності, яка була орієнтована, з самого початку, на досягнення чисто комерційних переваг без врахування екологічних проблем, і ця діяльність будувалася на формі безперспективного управління економічною ситуацією.

А з початком розуміння, що окремі країни не в змозі самотійно подолати екологічні загрози, для полегшення співпраці – почала формуватися екологічна політика у 1970-х роках. Тож екологічне право є основою екологічної стійкості, і повна реалізація його цілей стає все більш актуальною у зв'язку зі зростаючим тиском на навколишнє середовище. Порушення законодавства про навколишнє середовище підриває досягнення всіх аспектів сталого розвитку та стійкості навколишнього середовища.

Проте істотною проблемою є той факт, що екологічні проблеми довгий час пов'язували з суто технічним характером та відповідно їх і вирішували такими ж способами та засобами. Технологічний оптимізм призвів до ілюзій щодо необмежених можливостей стабільного економічного зростання. Світова екологічна політика потребує широкої інформаційної та наукової бази, яка, зважаючи на все більш зростаючу кількість проблем та відповідно їх складність, вже не може бути забезпечена лише суб'єктами прийняття політичних рішень.

Міжнародна співпраця опирається на право навколишнього середовища, яке нині керує системою правил та принципів, що регулюють діяльність суб'єктів міжнародного права в галузі раціонального управління природними ресурсами та збереженням придатних умов життя для теперішніх та прийдешніх поколінь.

Сьогодні ж уряди регулярно зустрічаються, щоб обговорити загальну стійкість планети або обговорити одну з буквально сотень двосторонніх,

регіональних і глобальних угод, спрямованих на вирішення певної екологічної проблеми, поки не стало надто пізно. До цього всього ще й обговорюються різні екологічні чинники як потенційні загрози через їх конфліктогенність, адже виснаження природних ресурсів та загалом погіршення стану навколишнього середовища усе частіше виступають передумовами як для національних, локальних чи регіональних, так і для глобальних, планетарних, тобто міжнародних конфліктів. Саме тому у відповідних Резолюціях Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй зазначається, що однією з головних компонентів міжнародної безпеки є екологічна безпека.

Міжнародне співробітництво у формі договорів, угод та резолюцій, створених міжурядовими організаціями, а також національні закони та правила використовуються для захисту навколишнього природного середовища. Оскільки основна відповідальність за захист довкілля залишається на національному та місцевому рівнях, муніципальні закони та нормативні акти, пов'язані з навколишнім середовищем, все частіше користуються попитом.

Екологічна безпека є основою стійкого, стабільного економічного розвитку та показником її складової структури. Соціально-економічний розвиток країни в даний час визначається станом довкілля та раціональним використанням наявного потенціалу природних ресурсів. Тож сталий захист навколишнього середовища є провідним способом у вирішенні екологічних та соціально-економічних проблем.

Проте екологічна безпека має складну структуру, в якій економічні, соціальні, політичні, правові, психологічні та інші аспекти, як правило, пов'язані як індивідом, так і суспільством. Реалізація концепції екологічної безпеки на сучасному етапі полягає в усуненні джерел небезпеки, що становлять небезпеку для суспільства, особистості та держави, та перешкоджанню досягнення цілей державної політики охорони навколишнього середовища. А односторонні дії держав, що вживаються ними для охорони навколишнього середовища, вже давно не актуальні та малоефективні. Таким чином, екологічна безпека постає

перед фундаментальними засадами міжнародних відносин, таких як концепції національних інтересів і державний суверенітет.

Тож з осмисленням того факту, що докільля, як суб'єкт, викреслити з міжнародних відносин неможливо, міжнародна співпраця тільки розширюється та поглиблюється, і починає займати виняткове місце.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабаєв В. Сталий та безпечний розвиток мегаполіса: економічні, соціальні, екологічні аспекти. Управління сучасним містом: Науково-практичний журнал. Київ, 2004. С. 62-64
2. Гуменна Н.О. Міжнародна екологічна безпека в сучасному розумінні. Щорічна Міжнародна наукова конференція «Травневі студії 2020: історія, міжнародні відносини». Донецький національний університет імені Василя Стуса, 24 квітня 2020. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/issue/view/280> (дата звернення: 08.02.2022)
3. Гуменна Н.О. Міжнародне посередництво в екологічних конфліктах. Міжнародна наукова конференція «Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва», Центр міжнародної безпеки та партнерства, Львівський національний університет імені Івана Франка, 3 грудня 2021. URL: <https://www.ispc.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Conference-proceedings-12-2021.pdf> (дата звернення: 10.09.2022)
4. Гуменна Н.О. Співпраця України з міжнародними організаціями в сфері охорони навколишнього природного середовища. XIV Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України». Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 18 грудня 2020. URL: http://science.chnu.edu.ua/index.php?page=ua/2021conferenc/0001_publ%202021 (дата звернення: 12.03.2022)
5. Гуменна Н.О. Тенденції екологізації політики Європейського Союзу. III Міжнародна наукова конференція «Травневі студії 2021: історія, міжнародні відносини, філософія». Донецький національний університет імені Василя Стуса, 23 квітня 2021.

6. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (дата звернення: 21.07.2022)
7. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 07.10.2022)
8. Джигирей В.С., Сторожук В.М., Яцюк Р.А. Основи екології та охорона навколишнього природного середовища. Львів: Афіша, 2001. 272 с.
9. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (дата звернення: 07.08.2022)
10. Задорожній О.В., Медведєва М.О. Міжнародне право навколишнього середовища. Київ: Промінь, 2010. 510 с.
11. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі. Гельсінкі, 1 серпня 1975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (дата звернення: 12.03.2022)
12. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 05.10.2022)
13. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», редакція від 1 грудня 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 05.06.2022)
14. Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації. Аналітична доповідь. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2020. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/dop-climate-final-5_sait.pdf (дата звернення: 10.07.2022)
15. Іванюта С.П. Загрози у сфері екологічної та техногенної безпеки та їх вплив на стан національної безпеки. Київ: Національний інститут

- стратегічних досліджень, 2019. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-04/Monitoring-Eco-Ivaniuta-01d1c.pdf> (дата звернення: 11.04.2022)
16. Інформаційно-аналітична довідка про виникнення НС в Україні у 2020 році. URL: <https://www.dsns.gov.ua/ua/Dovidka-za-kvartal/119288.html> (дата звернення: 21.04.2022)
17. Інформаційно-аналітична довідка про виникнення НС в Україні упродовж I кварталу 2021 року. URL: <https://www.dsns.gov.ua/ua/Dovidka-za-kvartal/122684.html> (дата звернення: 21.04.2022)
18. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті від 19 березня 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_272#Text (дата звернення: 02.04.2022)
19. Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Львів: Вид. центр ЛНУ, 2002. 336 с.
20. Микієвич М.М., Андрусевич Н.І, Будяков Т.О. Європейське право навколишнього середовища. Львів, 2004. URL: http://epl.org.ua/images/pdf/people/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW.pdf (дата звернення: 05.03.2022)
21. Міщенко Л.В. Екологічні наслідки військової діяльності та можливі шляхи їх подолання. URL: <http://nv.nmu.org.ua/index.php/uk/component/jdownloads/finish/20-01/356-2010-1-mischenko/0> (дата звернення: 16.01.2022)
22. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Київ, 2018. URL: <https://mepr.gov.ua/files/docs/Zvit/2020/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20доповідь%20про%20стан%20навколишнього%20природного%20середови>

- [ща%20в%20Україні%20у%202018%20році .pdf](#) (дата звернення: 11.01.2022)
- 23.Рамкова конвенція ООН про зміну клімату від 29 жовтня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044 (дата звернення: 17.01.2022)
- 24.Резнікова Н.В. Глобальні екологічні проблеми в сучасному світі: екологічна детермінанта міжнародних економічних відносин. Київ: Вістка, 2016. URL: <http://194.44.12.92:8080/xmlui/handle/123456789/3332> (дата звернення: 25.03.2022)
- 25.Сабадаш В.В. Екологічні конфлікти: теоретико-методологічні аспекти еколого-економічного дослідження. Суми, 2010. URL: https://www.researchgate.net/publication/279463125_Ekologichni_konflikti_teoritiko-metodologichni_aspekti_ekologo-ekonomicnogo_doslidzenna (дата звернення: 27.04.2022)
- 26.Сабадаш В.В. Типологія екологічних конфліктів. Механізм регулювання економіки. Суми, 2007. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/3059> (дата звернення: 27.12.2021)
- 27.Співробітництво з міжнародними організаціями. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. 25 червня 2020. URL: <https://mepr.gov.ua/content/spivrobotnictvo-z-mizhnarodnimi-organizacijami.html> (дата звернення: 02.12.2021)
- 28.Суєтнов Є.П. Міжнародно-правова охорона навколишнього природного середовища. Харків, 2013. 455 с.
- 29.Угода між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій від 17 грудня 1995. Редакція від 15 липня 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_028#Text (дата звернення: 03.02.2022)
- 30.Угода між Урядом України і Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй від 18 червня 1993. URL:

- https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_400#Text (дата звернення: 03.02.2022)
31. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Редакція від 30 листопада 2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 03.02.2022)
32. Участь України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), 30 січня 1992. URL: <http://old.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/osce> (дата звернення: 03.10.2022)
33. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення екологічної безпеки та підготовку заходів до 35-х роковин Чорнобильської катастрофи» від 09 грудня 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556/2020#Text> (дата звернення: 18.04.2022)
34. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України»» від 14 вересня 2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 23.03.2022)
35. Хилько М. Екологічна безпека України: навчальний посібник. Київ: КНУ ім. Шевченка, 2017. URL: <http://www.philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/Files/Vykladachi/Hylko/%D0%A5%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%BE%20M.I.%20Екологічна%20безпека%20України.%20Навч.%20пос..pdf> (дата звернення: 19.08.2022)
36. Яценко Л.Д. Екологічний складник національної безпеки: основні показники та способи їх досягнення. Аналітична доповідь. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2014. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-01/Ecology-1b42b.pdf> (дата звернення: 21.06.2022)

37. Доклад Всемирной комиссии по вопросам окружающей среды развития.
URL: <https://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf> (дата обращения: 08.05.2022)
38. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию. Рио-де-Жанейро, 1992. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (дата обращения: 07.10.2022)
39. Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora. URL: <https://www.fisheries.noaa.gov/national/international-affairs/convention-international-trade-endangered-species-wild-fauna-and> (Last accessed: 17.10.2022)
40. COP 27. URL: <https://cop27.eg/#/> (Last accessed: 20.11.2022)
41. European Commission: A European Green Deal. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (Last accessed: 12.03.2022)
42. European Commission. State of the Union: Commission raises climate ambition. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1599 (Last accessed: 10.03.2022)
43. Foreign Affairs Anthology Series. Climate Wars. URL: <https://www.foreignaffairs.com/anthologies/2017-07-17/climate-wars> (Last accessed: 28.01.2022)
44. Global Environment Outlook 5: Environment for the future we want. URL: http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8021/GEO5_report_full_en.pdf?sequence=5&isAllowed=y (Last accessed: 09.01.2022)
45. Goodin R.E. Green Political Theory. White Horse Press, 1992. URL: <https://www.jstor.org/stable/30301377> (Last accessed: 01.11.2022)
46. Hardin G. The Tragedy of the Commons. American Association for the Advancement of Science, 1968. URL: https://pages.mtu.edu/~asmayer/rural_sustain/governance/Hardin%201968.pdf (Last accessed: 15.10.2022)

- 47.Homer-Dixon T.F. Environmental Scarcities and Violent Conflict. Harvard College, 1994. URL: <https://homerdixon.com/wp-content/uploads/2017/05/Environmental-Scarcities-and-Violent-Conflict-Evidence-from-Cases.pdf> (Last accessed: 24.05.2022)
- 48.Humenna N. Environmental Safety as a Component of Ukrainian National Security. International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences”. Vasyl` Stus Donetsk National University, 25 March 2021
- 49.Huntington S.P. The Clash of Civilizations? Foreign Affairs, 1993. URL: http://www.guillaumenicaise.com/wp-content/uploads/2013/10/huntington_clash-of-civilizations.pdf (Last accessed: 21.06.2022)
- 50.Kaplan R.D. The Coming Anarchy. The Atlantic, 1994. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1994/02/the-coming-anarchy/304670/> (Last accessed: 02.02.2022)
- 51.MacNeill J. The Greening of International Relations. *International Journal*. 18 p.
- 52.Multidisciplinary Perspectives on the Improvement of International Environmental Law and Institutions. *Michigan Journal of International Law*. URL: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1572&context=mjil> (Last accessed: 22.01.2022)
- 53.Official site of UN Environment Programme. URL: <https://www.unep.org/> (Last accessed: 09.02.2022)
- 54.Paris Agreement. United Nations, 2015. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (Last accessed: 10.04.2022)
- 55.Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. URL: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm> (Last accessed: 16.12.2021)

56. Roudgar I. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Institute of Global Claims, 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/347173941_The_Clash_of_Civilizations_and_the_Remaking_of_World_Order (Last accessed: 18.01.2022)
57. Stakhiv E.Z. Russia's Destruction of Ukraine's Environment is a War Crime, Too. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/07/27/russia-ukraine-war-environment-war-crime/> (Last accessed: 15.11.2022)
58. The Johannesburg Declaration on Sustainable Development, 4 September 2002. URL: https://ec.europa.eu/environment/archives/wssd/documents/wssd_pol_declaration.pdf (Last accessed: 17.03.2022)
59. UNEP: Environmental Conditions, Resources, and Conflicts. Daniel Schwartz, Ashbindu Singh. URL: <https://na.unep.net/siouxfalls/publications/Conflicts.pdf> (Last accessed: 19.08.2022)
60. World Wide Fund for Nature. URL: <https://wwfcee.org/our-offices/ukraine> (Last accessed: 28.09.2022)